

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: “Українсько-угорські відносини ХХІ ст.”

Виконав: студент 2 курсу, групи ЗММВ-21 спеціальності 291
“Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії”,
освітньо-професійної програми
“Міжнародні відносини”
МУНТЯН Руслан Миколайович

Керівник – доктор історичних наук, професор
АТАМАНЕНКО Алла Євгенівна

Рецензент – _____

(протокол № ____ засідання кафедри міжнародних відносин від ____
20__ року

Завідувач кафедри міжнародних
відносин: _____

Острог, 2025

2

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
------------	---

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО У ХХІ	
СТОЛІТТІ.....	8
1.1. Формування сучасних українсько-угорських відносин: історико-політичні передумови кінця ХХ – початку ХХІ століть.....	8
1.2. Нормативно-правова база двостороннього співробітництва та стратегічні напрями партнерства.....	15
1.3. Гуманітарна взаємодія, економічне співробітництво та політичний діалог між Україною та Угорщиною у ХХІ столітті.....	23
Висновки до першого підрозділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА	
УГОРЩИНИ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	34
2.1. Джерела та еволюція напруженості у українсько-угорських відносинах (2000–2025 рр.).....	34
2.2. Мовно-освітня політика як ключовий фактор двостороннього дискурсу: позиції та аргументація сторін.....	41
2.3. Механізми врегулювання суперечностей та перспективи конструктивного діалогу.....	52
Висновки до другого підрозділу.....	60
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ	
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	62
3.1. Трансформація політичного діалогу в умовах російської агресії (2014–2024).....	62
3.2. Позиція Угорщини щодо російсько-української війни в рамках ЄС і НАТО.....	69
3.3. Можливості співпраці та перспективи післявоєнного партнерства.....	82
Висновки до третього підрозділу.....	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
	3
ДОДАТКИ.....	110
	4

Актуальність теми дослідження. У ХХІ столітті українсько-угорські відносини набувають особливої ваги на тлі трансформацій у Центрально-Східній Європі та змін безпекового середовища. Незважаючи на спільне історичне минуле та багатовікові контакти, сучасна динаміка відносин формується під впливом євроінтеграційних прагнень України та ролі Угорщини як держави члена ЄС і НАТО. Це створює важливе підґрунтя для дослідження політичних, безпекових і соціокультурних аспектів двосторонньої співпраці. Актуальність теми визначається також тим, що відносини між Україною та Угорщиною останніми роками залишаються предметом міжнародної уваги через питання національних меншин, прикордонної взаємодії та регіонального розвитку. Суперечності, що виникають навколо мовної й освітньої політики, мають прямий вплив на стабільність у прикордонних регіонах і потребують всебічного наукового аналізу. Дослідження цих аспектів дозволяє окреслити шляхи гармонізації міждержавного діалогу.

Не менш важливою складовою актуальності є геополітичний контекст, що сформувався після початку широкомасштабної агресії Росії проти України. Він суттєво вплинув на позицію Угорщини у питаннях санкційної політики, енергетичної безпеки та регіональної співпраці. Аналіз реакцій та рішень угорської сторони дає змогу оцінити її роль у формуванні спільних європейських підходів до безпеки та підтримки України.

Економічний вимір двосторонніх відносин також залишається значущим. Торговельно-економічна взаємодія, інвестиції, транзитні можливості та спільні інфраструктурні проєкти визначають перспективи розвитку прикордонного регіону та інтеграції України до європейського ринку. Вивчення сучасних тенденцій економічного партнерства дає змогу виявити як потенціал, так і бар'єри для подальшої співпраці.

Соціокультурні та гуманітарні зв'язки між двома державами становлять окремий важливий пласт. Співпраця у сфері освіти, науки, культури, а також питання прав етнічних спільнот мають істотний вплив на формування

суспільного клімату та взаємного сприйняття. Дослідження цих процесів є ключовим для розуміння того, яким чином міждержавні відносини можуть бути укріплені через діалог, взаємоповагу та розвиток міжкультурної взаємодії.

Вивченням проблематики розвитку українсько-угорських відносин у ХХІ столітті займалися численні науковці та аналітики: І. Артьомов [2], І. Балачук, Х. Бондарєва [3; 7], О. Бертолон [4], С. Віднянський [8], М. Голош [13], А. Дегтеренко [15], М. Капітоненко [21], О. Каракуц [22], Г. Максак, С. Герасимчук [24], І. Матяш [25], В. Новородський [26], Ю. Онищук [27], С. Сидоренко [42], Д. Ткач [43] та інші. У їхніх працях висвітлено широкий спектр питань: від історичної динаміки політичного діалогу між Києвом і Будапештом, трансформацій транскордонного співробітництва та ролі угорської громади Закарпаття – до аналізу позиції Угорщини у структурах ЄС і НАТО, впливу внутрішньополітичних процесів в обох країнах на двосторонні відносини та оцінки реакції угорського суспільства на російсько-українську війну. Значна увага приділяється також проблемам етнополітики, питанням мовного законодавства, політизації діяльності угорських організацій та проблематиці виборчих округів у Закарпатській області.

Попри наявність вагомих наукових напрацювань, узагальнення результатів досліджень свідчить, що питання сучасного етапу українсько-угорських відносин у контексті європейської інтеграції України та радикальної зміни безпекового середовища після початку широкомасштабної російської агресії досі не отримало достатнього комплексного та методологічного опрацювання. Бракує стандартизованих підходів до системного аналізу політичних, безпекових, етнокультурних та економічних чинників, що впливають на динаміку двосторонніх контактів, а також методик, які б дозволили цілісно оцінювати вплив внутрішніх та зовнішніх процесів на стан і перспективи міждержавної співпраці. Подальше дослідження цієї проблематики є необхідним для вдосконалення концептуальних засад взаємодії між Україною та Угорщиною, обґрунтування ефективних механізмів транскордонного партнерства та формування збалансованих моделей врегулювання суперечностей у політичній та гуманітарній площині.

Об’єкт дослідження – українсько-угорські міждержавні відносини у ХХІ столітті.

Предмет дослідження – динаміка розвитку політичного, економічного, гуманітарного та безпекового співробітництва між Україною та Угорщиною, а також чинники, що впливають на їхнє формування, загострення та трансформацію у 2000–2025 рр.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати еволюцію українсько-угорських відносин у ХХІ столітті, виявити ключові тенденції, проблеми та виклики двостороннього діалогу, а також визначити перспективи співпраці в умовах європейської інтеграції України та російсько-української війни.

Завдання дослідження:

1. Розкрити історико-політичні передумови формування сучасних українсько-угорських відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть та проаналізувати нормативно-правову базу двостороннього співробітництва та визначити стратегічні напрями партнерства між Україною та Угорщиною.

2. Охарактеризувати гуманітарну, економічну та політичну взаємодію між державами у ХХІ столітті.

3. Виявити основні джерела та етапи загострення напруженості в українсько-угорських відносинах у 2000–2025 рр.

4. Проаналізувати мовно-освітнє питання як ключовий чинник двостороннього дискурсу та позиції сторін щодо нього та оцінити механізми врегулювання суперечностей і можливості налагодження конструктивного діалогу між Україною та Угорщиною.

5. Дослідити трансформацію політичного діалогу між державами в умовах російської агресії у 2014–2024 рр. та проаналізувати позицію Угорщини щодо російсько-української війни в рамках ЄС та НАТО.

6. Визначити можливості подальшої співпраці та перспективи післявоєнного партнерства України й Угорщини.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс методів, що забезпечують всебічний аналіз українсько-угорських відносин у ХХІ

еволюції двосторонніх відносин від кінця XX до 2025 року, а також історико порівняльний метод для зіставлення окремих етапів політичного діалогу та змін у позиціях сторін. Метод аналізу документів і нормативно-правових актів дав змогу дослідити правові засади співпраці та механізми її інституційного забезпечення. Для оцінки політичних процесів застосовано політологічний та геополітичний аналіз, що дозволив визначити вплив внутрішньополітичних рішень, регіональної безпеки, а також російсько-української війни на характер двосторонньої взаємодії. Контент-аналіз аналітичних матеріалів, медіапублікацій і міжнародних звітів уможливив виявлення домінантних дискурсів і позицій сторін щодо мовно-освітньої та безпекової проблематики. Системний підхід забезпечив інтеграцію політичних, економічних, гуманітарних та безпекових аспектів у єдину модель аналізу двосторонніх відносин, а метод прогнозування дав можливість окреслити перспективи післявоєнного партнерства України та Угорщини.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукового розуміння природи та динаміки українсько-угорських відносин у XXI столітті шляхом комплексного аналізу політичних, економічних, гуманітарних і безпекових чинників, що формують міждержавну взаємодію. Робота уточнює зміст і особливості сучасного етапу двостороннього партнерства, конкретизує вплив мовно-освітньої політики, етнополітичних процесів та регіональної безпеки на розвиток українсько-угорського діалогу. Теоретична цінність також виявляється у систематизації підходів до вивчення трансформацій дипломатичних стратегій обох держав в умовах російсько-української війни, що дозволяє розширити наявні наукові моделі аналізу відносин між сусідніми країнами Центрально Східної Європи. Отримані результати можуть слугувати основою для подальших досліджень з проблем міжнародних відносин, регіональної політики та міждержавного співробітництва України у контексті європейської інтеграції.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення державної політики України у сфері

двосторонніх відносин з Угорщиною, зокрема у виробленні підходів до врегулювання мовно-освітніх, етнополітичних та гуманітарних суперечностей.

8

Матеріали роботи можуть бути застосовані при підготовці аналітичних записок, дипломатичних рекомендацій, стратегічних документів щодо розвитку транскордонного співробітництва, а також у процесі формування позицій України в рамках європейських та євроатлантичних структур. Практичні висновки можуть бути корисними для органів державної влади, місцевого самоврядування Закарпатської області, експертних центрів та громадських організацій, які працюють з питаннями міжетнічної взаємодії та регіональної безпеки. Результати дослідження також можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання дисциплін з міжнародних відносин, геополітики, європейських студій та зовнішньої політики України.

Структура та обсяг роботи Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають підрозділи з відповідними висновками, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 112 сторінок, з них основний зміст охоплює 90 сторінок. Список використаних джерел налічує 82 найменування, серед яких – нормативно правові акти, наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, офіційні документи й електронні ресурси.

9

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО У ХХІ СТОЛІТТІ

1.1. Формування сучасних українсько-угорських відносин: історико політичні передумови кінця ХХ – початку ХХІ століть

Сучасні українсько-угорські відносини є результатом тривалого історичного процесу, в якому поєдналися трансформації посткомуністичного простору, зміна міжнародної системи безпеки після завершення «холодної війни» та формування нових моделей міждержавної взаємодії в Центральній і

Східній Європі. Кінець XX століття став періодом, коли обидві країни одночасно переживали глибокі політичні та соціально-економічні зміни: Угорщина завершувала перехід до демократичної моделі та ринкової економіки, тоді як Україна формувала інститути незалежної державності та шукала оптимальну зовнішньополітичну орієнтацію.

У цих умовах двосторонні відносини почали набувати нового змісту, де поєдналися елементи співробітництва, взаємних очікувань і перші прояви потенційних суперечностей. Українсько-угорські відносини на початку XXI століття формувалися на підґрунті складного історичного досвіду, що включав як періоди мирного співжиття, так і фази гострих конфліктів. Спільна історична спадщина – від Австро-Угорської доби до подій Другої світової війни – створила багат шаровий контекст, у межах якого обидві держави вибудовували свою сучасну політику. Як засвідчують історичні джерела, перебування Закарпаття у складі Угорщини до 1944 року й політика мадяризації залишили глибокий слід у колективній пам'яті регіону, зберігши численні чутливі теми, що впливають на взаємини й сьогодні [53].

Події Першої та Другої світових війн також визначили контури майбутніх відносин. У 1939 році Угорщина окупувала Карпатську Україну; масові репресії проти місцевого населення та спроби культурної асиміляції стали одним із травматичних елементів спільної історії [27].

10

Повоєнне повернення Закарпаття до складу УРСР та включення Угорщини до радянської сфери впливу сформували нову політичну реальність, у межах якої економічна кооперація домінувала над історичними розбіжностями [11].

Уже після здобуття незалежності Україна і Угорщина стали на шлях формування добросусідських відносин. У 1990-х роках країни створили широку договірно-правову базу, що включала базовий Договір про добросусідство та співробітництво (1991) і низку угод про права меншин, торговельно-економічну співпрацю та прикордонну взаємодію [16].

У цей період сторони розглядали одна одну як важливих партнерів у Центральній Європі, а гуманітарні питання не набували політичної гостроти.

Історичні та геополітичні фактори значною мірою визначили специфіку взаємодії двох держав. Закарпатський регіон, який протягом століть був частиною угорського політичного простору, став одним із ключових чинників у формуванні гуманітарного та ідентичнісного вимірів сучасних відносин, зокрема через наявність значної угорської національної меншини. Водночас з боку України важливою передумовою для розвитку діалогу була орієнтація на європейську інтеграцію, що передбачало адаптацію законодавства до європейських норм та розвиток добросусідських відносин. Для Угорщини ж підтримка прав угорців за кордоном стала не лише гуманітарним питанням, а й складовою національної політики, яка набувала дедалі більшої ваги після середини 1990-х років [21].

Поступове формування договірно-правової бази на початку 1990-х – початку 2000-х років створило фундамент для конструктивної співпраці, закріпивши принципи суверенітету, територіальної цілісності та взаємоповаги. Водночас цей період заклав і основу для подальших дискусій – передусім щодо мовної, освітньої та культурної політики в Закарпатті. Саме комбінація історичної тяглості, національних інтересів обох держав, трансформації безпекового середовища та зміни політичних еліт визначила контури тих процесів, які пізніше трансформувалися в окремі фази напруженості та періоди стратегічного партнерства.

11

Початок XXI століття ознаменувався стабілізацією політичного діалогу між Києвом і Будапештом. Двосторонні зустрічі на рівні президентів, урядовців і парламентських делегацій, зокрема візити В. Орбана (2000) та Ф. Мадла (2002), демонстрували прагнення сторін розвивати економічні, культурні та гуманітарні зв'язки [27; 30].

Особливу роль відігравало прикордонне співробітництво, посилене «Ніредьгазькою ініціативою» 2003 року, що передбачала передачу євроінтеграційного досвіду органам влади Закарпаття [54].

Саме в цей період Угорщина виступала активним лобістом євроатлантичних прагнень України та підтримувала її поступ до ЄС і НАТО.

Попри позитивну динаміку, у кінці 1990-х – на початку 2000-х років зберігалися передумови для подальших суперечностей. Частина з них була пов’язана зі складною структурою багатонаціонального населення Закарпаття, розподілом освітніх та культурних повноважень, а також асиметрією між можливостями угорської громади в Україні та української – в Угорщині. Хоча ці питання не набували гострого характеру, вони закладали основу для дискусій, які згодом переростуть у більш масштабні політичні конфлікти [24].

Значний вплив мали й зміни у зовнішньополітичних пріоритетах Будапешта. Після вступу до НАТО (1999) та підготовки до членства в ЄС (2004) Угорщина дедалі активніше просуvala політику підтримки закордонних угорців, включно з громадами в Україні. Ця стратегія, що набула особливої ваги після 2010 року, поступово перетворила питання нацменшин на одну з ключових складових угорської ідентичності та зовнішньої політики [21].

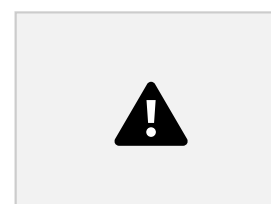
Усе це формувало нову рамку, у межах якої українсько-угорські взаємини вступили у фазу більшої чутливості. Наведена схема відображає поетапне становлення українсько-угорських відносин упродовж перших двох десятиліть незалежності України та демонструє, як змінювалися зміст, пріоритети й механізми двосторонньої взаємодії в умовах стрімких геополітичних трансформацій Центрально-Східної Європи.

(1991), угоди про
меншини, кордон,
економічну

лідерів,
прикордонні
програми,
«Ниредьгазька

України на
ЄС/НАТО,
розвиток

12

1991–1996
Створення
правових основ
Договір про
добросусідство

1997–2003
Інституціоналізація
партнерства
Регулярні візити

2004–2010
Євроінтеграційне
зближення
Підтримка
Угорщиною курсу

2010–2013
Нові акценти у
зовнішній політиці
Угорщини Закон

Рис. 2.1. Етапи формування сучасних українсько-угорських відносин (1991–2013 рр.)

Складено автором на основі: [12; 21; 24].

Формування сучасного міждержавного діалогу не було одномоментним: воно стало результатом поступового узгодження правових рамок, інституціоналізації контактів, розвитку прикордонної співпраці та виокремлення гуманітарного виміру, який згодом відіграв ключову роль у політичній динаміці.

Перший етап (1991–1996 рр.) був фундаментальним для становлення партнерських стосунків. Саме в цей період Україна й Угорщина активно формували договірно-правову базу, визначаючи принципи добросусідства, взаємоповаги та політичної підтримки.

Підписання у 1991 році Договору про добросусідство та співробітництво, а також низки угод щодо захисту прав національних меншин, економічного партнерства, режиму кордону та транспортного сполучення заклали основу для передбачуваного розвитку відносин [12, с. 401].

Такий підхід був важливим для обох держав: Україна прагнула інтегруватися у європейську систему міжнародних зв'язків, а Угорщина – стабілізувати відносини із новими сусідами після розпаду соціалістичного блоку. Взаємні гарантії суверенітету та територіальної цілісності створили рамкову безпекову основу для подальших етапів співпраці.

13

Другий етап (1997–2003 рр.) ознаменувався інституціоналізацією двостороннього діалогу та поглибленням політичних, економічних і транскордонних контактів. Угорщина прагнула передати свій досвід

європейської інтеграції Україні, що відображалось в організації регулярних візитів президентів, прем'єрів та міністрів закордонних справ [55].

Активно розвивалися механізми прикордонної співпраці: були започатковані спільні програми у сфері міграційної політики, екологічної безпеки, водного господарства та культурного обміну [25, с. 106].

«Ніредьгазька ініціатива» (2003 р.) стала важливим практичним інструментом передачі інституційного досвіду органам місцевого самоврядування Закарпаття, що сприяло адаптації регіональної політики України до європейських процедур та стандартів. У цей період двосторонні відносини поступово набували рис стратегічного партнерства [25, с. 125].

Третій етап (2004–2010 рр.) характеризувався посиленням євроінтеграційної взаємодії на тлі активізації зовнішньої політики України. Після «помаранчевої революції» Київ задекларував курс на глибоку інтеграцію до ЄС і НАТО, а Угорщина стала одним із найпослідовніших адвокатів цих прагнень у межах західних інституцій. Політична підтримка супроводжувалася конкретними формами співпраці: угорські експерти брали участь у консультаціях щодо адаптації українського законодавства до норм ЄС, реалізовувалися спільні культурні та наукові проєкти. Гуманітарний вимір залишався стабільним: угорська громада в Україні користувалася правами на освіту та культурну автономію, а з боку України не здійснювалися дії, які могли б трактуватися як загроза національним меншинам. Саме тому міждержавний діалог цього періоду вирізнявся передбачуваністю та прагматизмом.

Новий зміст взаємин сформувався після 2010 року, коли до влади в Угорщині повернулася партія «Фідес». Зміна політичної парадигми в Будапешті мала безпосередній вплив на українсько-угорські контакти. Закон про спрощене надання громадянства угорцям за кордоном (2010 р.), різке збільшення фінансування закордонних угорських інституцій, розбудова мережі культурних центрів, шкіл і фондів створили нову реальність, у якій гуманітарна сфера стала

не лише інструментом національної політики, а й вагомим важелем зовнішньополітичного впливу. У цих умовах угорська громада Закарпаття

перетворилася на значущий елемент міждержавної комунікації. Хоча на той час це не призводило до відкритих конфліктів, зростання ролі етнополітичного фактору та посилення присутності Угорщини в регіоні вже створювали передумови для майбутніх суперечностей.

1991–2013 роки стали періодом системного формування структурних основ сучасних українсько-угорських відносин. Було створено міцну правову базу, налагоджено стабільний політичний діалог, сформовані механізми економічного та транскордонного співробітництва, а також інституційні моделі взаємодії з угорською національною меншиною. Водночас саме в ці роки поступово накопичувалися фактори чутливості – історичні, ідентичнісні та політичні, які не спричиняли кризи, але формували підґрунтя для подальших дискусій. Ці структурні передумови стали точкою відліку для нового етапу взаємин після 2014 року, коли українська гуманітарна політика та безпекові пріоритети суттєво змінилися під впливом російської агресії.

Події після 2014 року істотно змінили структуру двостороннього діалогу. Російська збройна агресія проти України актуалізувала питання державної безпеки, інформаційної стійкості та формування єдиної політичної нації. Україна розпочала масштабні реформи у мовній, освітній та гуманітарній сферах, що були спрямовані передусім на подолання наслідків тривалого російського впливу. Водночас Угорщина, продовжуючи курс на посилення опіки над закордонними угорцями, почала надавати гуманітарній та освітній тематиці щораз більшого політичного значення. Ці два різні вектори державної політики – національної інтеграції в Україні та етнокультурної підтримки в Угорщині – створили напруження, яке згодом набуло стійкого характеру й стало предметом докладного аналізу наступних підрозділів.

Формування сучасних українсько-угорських відносин стало відображенням ширших трансформацій, що відбувалися у Центральній Європі наприкінці XX – на початку XXI століття. Розвиток двостороннього діалогу не був

одновимірним: на нього впливали підходи до політики пам'яті,

етнополітичні фактори, зміна зовнішньополітичних орієнтацій та становлення

нових регіональних інституцій. Взаємодія між Україною та Угорщиною поступово формувалася у площині, де перепліталися прагнення до добросусідства й об'єктивні відмінності у баченні ролі держави, національної ідентичності та прав громад.

Ключовим структурним чинником стало те, що обидві держави увійшли у XXI століття з різними стартовими умовами. Україна продовжувала формувати інститути державності та визначати стратегічні зовнішньополітичні орієнтири, тоді як Угорщина вже була інтегрована до євроатлантичних структур. У контексті набуття членства в НАТО Будапешт розглядав політику щодо закордонних угорців не лише як гуманітарний інструмент, але і як важливий елемент своєї ідентичнісної та зовнішньополітичної стратегії. Це створювало природну асиметрію очікувань і підходів між сторонами, яка на початковому етапі двосторонніх відносин не призводила до відкритих конфліктів, але поступово формувала підґрунтя для появи чутливих тем у подальшій взаємодії.

Взаємодія на початковому етапі характеризувалася прагматизмом, високою інтенсивністю політичних контактів і поступовим розширенням договірно-правової бази. У цей час були закладені основні механізми співпраці, які забезпечили відносну стабільність і передбачуваність міждержавного діалогу. Саме ці інституційні та нормативні засади дозволили двом країнам вибудувати модель добросусідства, що відповідала європейським стандартам і сприяла формуванню позитивного іміджу України в регіоні.

Водночас на тлі поступової інтеграції Угорщини в європейські структури та посилення її ролі як держави-члена ЄС виникали нові рамки, у яких гуманітарні питання отримували ширший політичний вимір. Закарпатський регіон, будучи історично та етнокультурно пов'язаним з Угорщиною, став важливою складовою не лише двостороннього, але й внутрішньополітичного дискурсу Будапешта. Це, у свою чергу, зумовило появу нових моделей інтерпретації прав меншин і механізмів їхнього захисту.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що передумови сучасних українсько-угорських відносин сформувалися як результат складної взаємодії

трьох вимірів: історичної спадщини, політичної еволюції та стратегічних зовнішньополітичних цілей. Цей фундамент визначив не лише динаміку подальшої співпраці, але й логіку тих суперечностей, що проявилися вже у другій декаді XXI століття. Саме тому подальший аналіз еволюції відносин після 2014 року – періоду, в якому змінилося безпекове середовище, а гуманітарна політика стала елементом національної стійкості – дозволяє глибше зрозуміти природу нинішніх викликів і потенціал для їхнього подолання.

1.2. Нормативно-правова база двостороннього співробітництва та стратегічні напрями партнерства

Нормативно-правова база українсько-угорських відносин є фундаментом, на якому будуються політична, економічна та гуманітарна співпраця між двома державами. Вона формувалася упродовж трьох десятиліть та охоплює широке коло документів: від базових договорів про добросусідство до галузевих угод у сферах освіти, культури, транскордонного співробітництва, енергетики, захисту прав національних меншин та євроатлантичної інтеграції. За оцінкою В. Гарагонич, саме договірно-правові механізми стали головним інструментом становлення регіональної взаємодії України з країнами Центральної Європи у 1990-х – початку 2000-х років [12, с. 399].

Основою для формування сучасної інфраструктури двосторонніх відносин став курс обох держав на інтеграцію у європейський політичний та правовий простір, що передбачав імплементацію міжнародних норм щодо захисту прав меншин, зміцнення прикордонної безпеки, розвиток регіонального співробітництва та розбудову транспортної та енергетичної інфраструктури. За висновками М. Голош, правові домовленості 1990–2000-х років не лише унормували окремі сфери, але й заклали політичний символізм взаємної підтримки на шляху європейської інтеграції [13, с. 79].

Сучасна нормативна база двостороннього співробітництва включає понад 100 міждержавних і міжурядових угод, зібраних у каталозі МЗС України [16], а її розвиток є динамічним – він постійно коригується відповідно до нових політичних умов, безпекових викликів і європейських стандартів.

Початок нормативно-правового оформлення українсько-угорських відносин припадає на 1991 рік, коли було підписано:

- Договір про добросусідство та співробітництво (1991)
- Протокол до Декларації про принципи співробітництва щодо забезпечення прав національних меншин (1991) [38].

Ці документи стали ключовими, оскільки визначили:

- взаємне визнання суверенітету та територіальної цілісності;
- непорушність кордонів;
- гарантії розвитку національних меншин;
- підтримку культурного та освітнього співробітництва;
- пріоритет діалогу у вирішенні спірних питань.

За оцінками учасників переговорів, саме меншини – українська в Угорщині й угорська в Україні – розглядалися як міст, а не як об'єкт потенційного конфлікту [52].

Упродовж 1990-х – початку 2000-х років нормативна база була доповнена:

- угодами про прикордонний рух і пункти пропуску;
- угодами про економічне співробітництво;
- домовленостями про транскордонні єврорегіони;
- програмами культурного та наукового партнерства [54].

Це створило цілісний механізм, який став платформою для інституціоналізації партнерства у 2000-х.

Після вступу Угорщини до ЄС (2004) двостороння нормативна база почала адаптуватися до європейського права. Важливим чинником стало залучення України до:

- Стратегії ЄС для Дунайського регіону,
- програм транскордонного співробітництва INTERREG та ENPI,
- спільних інфраструктурних проєктів ЄС [2, с. 67].

Українсько-угорські угоди цього етапу стосувалися:

1. транспортної інфраструктури – будівництво доріг, мостів, реконструкція

2. економічного партнерства – угоди про уникнення подвійного оподаткування, інвестиційні проекти;

3. освіти й культури – взаємне визнання дипломів, підтримка нацменшин;

4. безпеки та боротьби з організованою злочинністю.

Саме в цей період було сформовано стійку модель правового партнерства, яку ЄС вважав зразковою для регіону Центральної Європи [9, с. 249]. Розвиток законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин в Україні та Угорщині у 2010–2025 роках став одним із найбільш впливових чинників у трансформації двосторонніх відносин. Саме в гуманітарно-правовій площині – мовній політиці, освітніх стандартах, питаннях громадянства та культурної автономії – зосереджувалися ключові суперечності й водночас формувалися механізми для двостороннього діалогу. Еволюція нормативних підходів у цей період не лише змінила зміст взаємодії держав, але й істотно вплинула на політичний, ідентифікаційний та безпековий виміри відносин. 1). Угорські законодавчі зміни та їхній вплив. Закон про спрощене громадянство (2010): інструмент «національної єдності»

У 2010 році Угорщина внесла зміни до Закону «Про громадянство» (Act LV of 1993), ухваливши Акт XLIV (2010), що дозволив угорцям за кордоном отримувати угорське громадянство за спрощеною процедурою [62]. Для отримання паспорта відтепер достатньо було довести угорське походження або знання угорської мови. Цей крок:

- посилив політичний вплив Угорщини в регіонах компактного проживання угорських меншин;
- створив чинник «транснаціональної мобілізації», коли громадяни інших держав отримують право голосу в Угорщині;
- спричинив юридичні дискусії в Україні, яка не визнає інституту подвійного громадянства [63].

Зі слів експертів, угорська модель, що базується на концепції «національної єдності через кордони», започаткувала нову форму політичної

присутності Будапешта в Закарпатті, включно з підтримкою освітніх закладів, культурних організацій і місцевих громадських структур.

19

2). Розширення інструментів угорської культурної та освітньої політики. Після 2010 року Угорщина суттєво зросила обсяги фінансування гуманітарних проєктів у Закарпатській області:

- освітні програми та модернізація інфраструктури;
- гранти на підтримку угорськомовних шкіл та дитячих садків; • діяльність Фонду ім. Габора Бетлена, що координує більшість угорських культурних ініціатив;
- фінансування місцевих НУО, медіа й культурних центрів.

На думку аналітиків Центру східних досліджень (OSW), зокрема В. Іванського та М. Садецького, це призвело до появи «інституціональної присутності Угорщини» у регіоні, що Київ почав сприймати як політичний виклик [65].

3). Геополітичні наслідки угорських реформ. Закон 2010 року став основою для нової зовнішньополітичної доктрини Угорщини, у якій:

- захист прав угорців за кордоном отримав статус пріоритету; • гуманітарна політика перетворилася на елемент дипломатичного інструментарію;
- питання меншин стало об'єктом міждержавних переговорів у форматах НАТО, ЄС та двосторонніх комісій.

Зокрема, в інтерв'ю Zsolt Németh (2018) наголошувалося, що права закордонних угорців є «невід'ємною частиною національної політики» Угорщини [78].

Українське законодавство у сфері мовної та політики (2012–2025). У відповідь на потреби внутрішньої модернізації, а після 2014 року і на виклики національної безпеки, Україна здійснила низку суттєвих гуманітарних реформ. Їхній зміст нерідко трактувався Києвом та Будапештом по-різному, що ставало джерелом суперечностей.

Закон «Про засади державної мовної політики» (2012). Закон 2012 року стимулював широке використання регіональних мов у громадському житті,

20

освіті та адміністративних процесах. Для угорської громади цей період став відносно стабільним, оскільки закон дозволяв:

- функціонування угорськомовних шкіл у майже незмінному вигляді;
- використання угорської мови у місцевому врядуванні;
- збереження мовної автономії Закарпатських громад [34].

Закон «Про освіту» (2017): «мовна стаття» як точка напруження. Прийняття Закону «Про освіту» (2017) стало ключовою подією, що змінила двосторонню дискусію. Стаття 7 передбачала:

- поетапне збільшення використання української мови у середній школі;
- збереження права на навчання мовами ЄС у початковій школі;
- можливість викладання окремих предметів угорською у старших класах [36].

Україна аргументувала реформу необхідністю:

- забезпечення рівного доступу до вищої освіти та державної служби;
- вирівнювання рівня володіння українською мовою серед громадян;
- подолання сегрегації та «освітніх гетто» у регіонах.

Будапешт же розцінив ці зміни як обмеження вже «набутого пакету прав» угорської меншини. Саме з цього моменту питання освіти набуло міжнародного виміру, що посилює суперечності в рамках НАТО та ЄС [5; 18].

Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019, ред. 2025) унормував роль державної мови в медіа, освіті, культурі й публічній сфері. Угорщина висловила занепокоєння, що закон: • недостатньо гарантує механізми захисту мов меншин;

- посилює державне регулювання мовного питання;
 - створює додаткові вимоги до освітніх закладів меншин [33].
- Водночас закон містив норми, узгоджені з європейською практикою, включно із застосуванням мов меншин у приватній сфері, богослужіннях, культурній діяльності.

21

Закон «Про національні меншини (спільноти) України» (2022) став найбільш масштабним оновленням української політики щодо меншин за три десятиліття. Він передбачив:

- розширені гарантії культурної автономії;
- чіткі процедури участі меншин у суспільно-політичному житті;
- спрощення створення освітніх та культурних інституцій;
- адаптацію норм до стандартів Ради Європи [35].

Угорщина загалом позитивно сприйняла ухвалення цього закону, але послідовно наголошувала на необхідності додаткових змін, зокрема у сфері середньої освіти [61].

Законопроект № 9619 (2023) був розроблений з метою імплементації рекомендацій Венеційської комісії (2023) [76]. Він передбачає: • збільшення можливостей навчання мовами ЄС;

- розширення прав приватних освітніх закладів меншин;
- уточнення процедур використання мов меншин у публічних заходах; • узгодження українських норм із європейськими стандартами. Дослідники

Г. Максак та С. Герасимчук наголошують, що цей документ став однією з найважливіших спроб нормативної деескалації двосторонніх суперечностей [24].

Правові трансформації 2010–2025 років стали фундаментальними для розуміння динаміки українсько-угорських відносин. Угорщина формувала політику, що базувалася на концепції «нації через кордони», використовуючи громадянство, гуманітарні програми та культурні інституції як інструменти зовнішнього впливу. Україна, особливо після 2014 року, формувала політику консолідації державної ідентичності, підвищення ролі державної мови та модернізації освітнього середовища. Ці два підходи, хоча і не суперечать європейському праву, ґрунтуються на різних філософських засадах: Україна – модель політичної нації, Угорщина – модель етнокультурної нації. Саме ця концептуальна різниця визначила характер дискусій, інструменти зовнішньої політики і зміст дипломатичних суперечностей у 2017–2025 роках.

Стратегічне партнерство між Україною та Угорщиною базується на поєднанні політичної, економічної, гуманітарної та безпекової взаємодії. Нормативно-правова основа, сформована у 1990-х роках, забезпечила інституційну сталість діалогу, тоді як зміни політичних пріоритетів і регіонального безпекового середовища впливали на динаміку та зміст двостороннього співробітництва. Усі ключові сфери взаємодії відображали коливання між періодами конструктивного партнерства та епізодами напруженості.

Політичний діалог традиційно є основою стратегічних відносин, оскільки охоплює питання регіональної стабільності, євроінтеграції та координації позицій у міжнародних структурах. Базові угоди 1991 року закріпили принципи добросусідства, суверенітету та непорушності кордонів [38].

Співпраця включала:

- підтримку територіальної цілісності та добросусідства;
- участь у регіональних ініціативах (ЄС, НАТО, V4, Карпатський єврореґіон);

• регулярні консультації щодо політичних і гуманітарних питань [30]. У межах Вишеградської співдружності Угорщина часто виступала медіатором між Україною та європейськими інституціями [79]. Угорщина активно підтримувала:

- підписання Угоди про асоціацію;
- запровадження безвізового режиму;
- початок переговорів щодо членства України в ЄС [71; 77].

Після 2017 року діалог ускладнився гуманітарними суперечностями, однак базові політичні механізми співробітництва збереглися.

Економічна взаємодія є одним із найстабільніших напрямів двосторонніх відносин. Вона охоплює транспорт, енергетику, митну співпрацю та розвиток транскордонних регіонів [82].

Правову базу складають угоди про:

- транскордонну взаємодію;

- роботу пунктів пропуску та логістичну інфраструктуру;
- енергетичну співпрацю, включно з реверсом газу;
- інвестиційні та регіональні програми.

Закарпаття та медьє Саболч-Сатмар-Берег є центрами:

- транскордонного бізнесу;
- транспортних зв'язків;
- спільних інфраструктурних проєктів.

Багато проєктів реалізовано в межах програм ЄС INTERREG.

Гуманітарний напрям має особливе значення через наявність угорської громади Закарпаття, яка історично виконує роль зв'язувальної ланки між країнами.

Співпраця ґрунтується на угодах про права меншин (1991) і діяльності громадських організацій КМКС та УМДСЗ [60]. Після 2010 року їхня роль посилилася внаслідок активізації політики підтримки «співвітчизників», яку реалізував уряд Угорщини.

Освіта й культура. Основні напрями включають:

- підтримку угорськомовної освіти;
- культурні програми та академічні обміни;
- розбудову культурної інфраструктури.

Гуманітарна сфера слугує індикатором стану відносин: у періоди стабільності – інструмент партнерства, у часи напруженості – зона чутливості [13; 65].

Безпековий вимір спирається на участь у програмах НАТО, консультаціях у структурах ЄС та спільних антикризових механізмах [73].

Україна та Угорщина співпрацюють у:

- програмах НАТО («Партнерство заради миру», річні нацпрограми);
- регіональних безпекових форматах;
- сферах цивільної безпеки та реагування на надзвичайні ситуації. Після 2017 року Угорщина блокувала низку рішень НАТО щодо України, використовуючи гуманітарні аргументи та посиляючись на права угорської

меншини [70]. Водночас на стратегічному рівні Будапешт не перешкоджав загальній підтримці України, що підкреслював Й. Столтенберг [73]. Стратегічне партнерство України та Угорщини охоплює чотири ключові напрями – політичний, економічний, гуманітарний та безпековий. Кожен із них має власну правову та інституційну основу, відображає історичні особливості двосторонніх відносин і реагує на політичні трансформації в обох державах. У комплексі ці напрями демонструють значний потенціал співпраці, але водночас вразливість до зовнішніх і внутрішньополітичних чинників, що визначає актуальність подальших досліджень і вдосконалення існуючих механізмів партнерства.

Отже, нормативно-правова база українсько-угорських відносин є багаторівневою системою документів, яка формувалася упродовж тридцяти років та охоплює політичну, економічну, гуманітарну і безпекову сфери. Вона забезпечила стабільність і передбачуваність двостороннього діалогу у 1990-х – 2000-х роках, водночас створивши механізми, що дозволяли адаптувати співпрацю до нових викликів регіональної політики. Стратегічні напрями партнерства – політичний діалог, економічна взаємодія, захист прав меншин, транскордонне співробітництво та євроінтеграційна координація – залишаються визначальними для обох держав. Разом із тим зміни у законодавстві України після 2017 року, трансформація угорської політики щодо «співвітчизників» та нові геополітичні умови призвели до переосмислення окремих правових положень і появи дискусій щодо відповідності гуманітарних норм європейським стандартам. Це означає, що нормативно-правова база не є статичною – вона продовжує еволюціонувати, реагуючи на політичні процеси та потребу у пошуку збалансованих рішень у двосторонньому партнерстві.

1.3. Гуманітарна взаємодія, економічне співробітництво та політичний діалог між Україною та Угорщиною у XXI столітті

У XXI столітті українсько-угорські відносини розвивалися у складній геополітичній динаміці, поєднуючи елементи стратегічного партнерства, транскордонної взаємодії та періодичної політичної напруги. Гуманітарні,

економічні й політичні зв'язки між державами формувалися під впливом багаторівневих факторів: історичної спадщини регіону, ролі угорської національної меншини, євроінтеграційного курсу України, зміни зовнішньополітичних пріоритетів Угорщини та трансформації безпекового середовища у Східній Європі.

У науковій літературі підкреслюється, що співпраця між Україною та Угорщиною на початку XXI століття базувалася на комбінації двох ключових процесів: інституціоналізації добросусідства та адаптації України до європейських норм, у чому Угорщина відігравала важливу консультативну й практичну роль [9; 23].

З іншого боку, дослідники звертають увагу на те, що у цьому ж періоді почали формуватися передумови чутливих тем – мовної, освітньої та культурної політики, які згодом набули політичного виміру [15; 13].

З метою систематизації еволюції міждержавного діалогу в гуманітарній, економічній та політичній сферах доцільно виділити ключові віхи співпраці, узагальнені у таблиці.

Таблиця 1.1

Основні напрями українсько-угорської взаємодії у XXI столітті

Сфера взаємодії	Ключові тенденції	Приклади та механізми
Гуманітарна	Зміцнення культурних контактів; розбудова освітніх програм; активність угорської громади Закарпаття	Угорськомовні школи, культурні центри, підтримка фондів, спільні історико-культурні проєкти
Економічна	Зростання обсягів торгівлі; транскордонні інфраструктурні проєкти; розвиток регіонального партнерства	Будівництво пунктів пропуску, спільні транспортні коридори, енергетична співпраця
Політична	Інтенсивність міжурядового діалогу; еволюція зовнішньої політики Угорщини; вплив євроінтеграційних процесів	Візити лідерів, робота Міжурядової комісії, співпраця в міжнародних організаціях

Складено автором на основі: [2; 9; 13; 20; 23; 24].

Гуманітарний вимір українсько-угорських відносин у ХХІ столітті традиційно посідав одне з ключових місць у системі двосторонньої взаємодії,

26

адже саме він забезпечував сталість комунікації між державами навіть у періоди політичних суперечностей. Основу цієї взаємодії становила діяльність угорської національної меншини на Закарпатті – чисельної, компактно розселеної та інституційно організованої спільноти, яка фактично виконувала роль посередника між Києвом і Будапештом. Як зазначає М. Голош, гуманітарна сфера впродовж 2000–2010-х років залишалася «стабілізуючим чинником» у двосторонніх відносинах, сприяючи збереженню діалогу й культурного обміну навіть за умов політичної турбулентності [13, с. 85].

У структурі гуманітарної взаємодії найбільш значущими були освітня політика, мовно-культурний розвиток громади, міжкультурні ініціативи та транскордонні гуманітарні програми, які активно підтримувалися обома сторонами.

На початку ХХІ століття українсько-угорське освітнє співробітництво розвивалося в умовах стабільної нормативної бази, що гарантувала національним меншинам право на навчання рідною мовою. У Закарпатській області діяла розгалужена мережа угорськомовних освітніх закладів, до яких входили:

- понад 70 шкіл з угорською мовою навчання;
- частково двомовні навчальні заклади;
- гімназії та спеціалізовані ліцеї;
- дошкільні установи з угорською мовою виховання.

Угорщина приділяла значну увагу зміцненню цієї освітньої інфраструктури та розглядала її як один з головних інструментів збереження культурної ідентичності громади. Підтримка здійснювалася через:

- фінансування підручників і навчальних матеріалів, виданих угорською

мовою;

- стипендіальні програми для учнів та студентів, зокрема гранти на продовження освіти в Угорщині;

- підготовку педагогічних кадрів, включно з курсами підвищення кваліфікації в угорських університетах;

27

- модернізацію шкільної інфраструктури, ремонт навчальних корпусів, облаштування класів інформатики та лінгафонних кабінетів;

- постачання навчального обладнання та комп'ютерної техніки. Важливу роль відігравала діяльність Фонду ім. Габора Бетлена, який став одним з найбільш впливових акторів у сфері підтримки освіти угорської меншини. Через фінансові програми фонду здійснювалися: підтримка дошкільної освіти, виділення субвенцій для сімей угорського походження, фінансування культурних та освітніх проєктів, підтримка мережі приватних угорських навчальних закладів.

Дослідники наголошують, що саме системність та інституційна оформленість угорської підтримки освіти в Україні сприяли формуванню високого рівня автономності освітнього простору меншини [15, с. 37].

З українського боку також існувала стійка політика сприяння збереженню культурного розмаїття. Україна виконувала зобов'язання відповідно до Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, забезпечуючи:

- функціонування угорськомовних шкіл у державній системі; - ведення документації в школах мовою меншини;
- можливість вивчення угорської мови як рідної;
- підтримку культурно-освітніх інституцій громади;
- право на використання угорської мови в публічній сфері на локальному рівні.

Особливе значення мали двосторонні комісії з питань освіти, які координували співпрацю у навчальних програмах, обміні педагогами та спільних культурно-освітніх заходах.

Культурна взаємодія між Україною та Угорщиною була насиченою та багатокомпонентною. Основними напрямками стали:

1. Культурні обміни та міжетнічна комунікація. Організовувалися десятки транскордонних заходів, серед них:

- «Дні угорської культури» в Ужгороді та Берегові;
- «Дні української культури» в Будапешті та Ніредьгазі;

28

- спільні мистецькі фестивалі, виставки, концерти;
- програми обміну художніми колективами й молодіжними ансамблями

[51, с. 56].

Такі заходи сприяли поширенню української культури в Угорщині та підтримці локальної угорської ідентичності на Закарпатті.

2. Робота культурних центрів та спілок. У різних містах Закарпаття функціонували:

- культурні центри угорської громади;
- товариства угорської інтелігенції;
- спілки художників та театральні студії.

Будапешт підтримував їх фінансово та організаційно, розглядаючи культуру як чинник «м'якої сили».

3. Транскордонні програми ЄС. Особливо активною гуманітарна співпраця стала після запуску європейських програм: INTERREG; Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна; ENPI CBC.

Ці програми дозволили реалізувати:

- культурні ініціативи;
- проекти охорони історичної спадщини;
- освітні та молодіжні обміни;
- спільні науково-освітні конференції.

У науковій літературі наголошується, що транскордонні гуманітарні програми стали важливим елементом євроінтеграційної стратегії України, а Угорщина відіграла роль провідного партнера в їх реалізації [2, с. 113].

До середини 2010-х років гуманітарна взаємодія: залишалася однією з найбільш конструктивних сфер; забезпечувала стабільність у двосторонніх відносинах; формувала позитивний імідж взаємодії обох держав; слугувала інструментом культурної дипломатії; створювала платформу для міжетнічного діалогу. Лише з другої половини 2010-х років гуманітарні питання почали поступово політизуватися.

29

Поступова еволюція гуманітарної взаємодії між Україною та Угорщиною закономірно привела до посилення економічних зв'язків, які стали одним із ключових структурних стовпів двосторонніх відносин на початку XXI століття. Взаємодія культурних, освітніх та соціальних інституцій створювала сприятливий ґрунт для розширення економічної присутності Угорщини в Україні та України в Угорщині, а прикордонні території, насамперед Закарпаття – перетворилися на платформу практичної реалізації спільних економічних інтересів.

Як наголошують українські та угорські дослідники, саме гуманітарний фундамент забезпечив передумови для формування довіри між локальними громадами обох країн, що сприяло розвитку транскордонного підприємництва, створенню спільних бізнес-ініціатив і формуванню сприятливого середовища для реалізації великих інфраструктурних проєктів [13; 2]. У цьому контексті гуманітарна сфера виконувала роль «каталізатора» економічної співпраці, забезпечуючи сталість соціальних зв'язків, які підтримували економічну активність прикордонних регіонів.

Перехід до економічного виміру став логічним продовженням двостороннього діалогу, оскільки саме економічне співробітництво забезпечувало обоє державам стратегічні вигоди: доступ до ринків, участь у регіональних інфраструктурних ініціативах, залучення інвестицій, розвиток транзитного потенціалу та підсилення ролі України й Угорщини у Центральноєвропейському просторі.

Економічна взаємодія України та Угорщини у XXI столітті характеризувалася стабільністю, прагматичністю та спрямованістю на розвиток

інфраструктури, торгівлі й транскордонної логістики. За оцінками С. Віднянського, економічна сфера стала «однією з найменш конфліктних і найбільш прогнозованих» у структурі двостороннього партнерства [9, с. 250].

Угорщина стабільно входила до числа провідних торговельних партнерів України серед держав Центральної Європи. Торговельний обіг у 2000–2013 роках продемонстрував стійку тенденцію до зростання, що пояснюється: – географічною близькістю та спільними транспортними коридорами;

30

– зростанням попиту угорської промисловості на українську сировину та напівфабрикати;

– інтересом українського ринку до угорської фармацевтичної та електронної продукції;

– розвитком транскордонного підприємництва в Закарпатті. Український експорт до Угорщини включав: металопродукцію та вироби з чорних металів, продукцію хімічної промисловості, лісоматеріали, агропродукцію (зернові, олію, мед), електроенергію.

Основу угорського експорту до України становили: фармацевтичні товари, автомобільні комплектуючі та електроніка, харчові продукти, побутова хімія, обладнання для промисловості.

Укладення угод щодо митної співпраці та гармонізації транскордонного контролю сприяло прискоренню логістики й скороченню витрат для бізнесу. Інфраструктурна взаємодія стала одним із найбільш видимих напрямів економічного партнерства. Починаючи з початку 2000-х років, Україна та Угорщина реалізували низку масштабних проєктів, спрямованих на модернізацію прикордонної інфраструктури: відкриття та облаштування нових пунктів пропуску (зокрема Лужанка–Берегшурань, Вилок–Тісабеч); розширення пропускної спроможності вантажних переходів; реконструкція автодоріг Мукачево–Берегове–кордон; будівництво мостів через Тису; модернізація залізничних колій із перспективою інтеграції до європейських транспортних мереж. Частина проєктів здійснювалася за підтримки: програми INTERREG, Європейського інструменту сусідства (ENPI/ENI), ініціативи Угорщина–

Словаччина–Румунія–Україна, єврорегіону «Карпати».

Як відзначає І. Артьомов, транскордонні програми відігравали ключову роль у євроінтеграційній стратегії України, адже дозволяли гармонізувати інфраструктурні стандарти та збільшувати мобільність робочої сили й товарів [2, с. 149].

Енергетична співпраця стала стратегічно важливою складовою українсько угорських відносин. Угорщина розглядала Україну як потенційний транзитний

31

напрямок для енергоресурсів, а Україна як ключового партнера для диверсифікації постачання природного газу.

Особливо важливими стали події після 2014 року, коли через угорський напрям здійснювалися масштабні реверсні поставки природного газу в Україну. Завдяки цьому Київ: зменшив залежність від прямих поставок з РФ; зміг сформувати альтернативну архітектуру енергетичної безпеки; отримав доступ до газового ринку ЄС.

Угорщина, своєю чергою, отримувала економічні вигоди від транзиту та можливість посилити свій вплив у регіональних енергетичних ініціативах. Угорські компанії виявляли зацікавленість у розвитку бізнесу в Україні, особливо в Закарпатській області. Найбільш інвестиційно активними були: харчова промисловість, деревообробна галузь, виробництво комплектуючих для автомобільної індустрії, логістика, переробка сільськогосподарської продукції. У регіоні діяли підприємства з угорським капіталом, які створювали робочі місця та зміцнювали економічну інтеграцію прикордонних територій. Економічна взаємодія, транскордонні інфраструктурні проєкти та гуманітарні контакти створювали сприятливий ґрунт для політичного діалогу між Києвом і Будапештом. Саме економічна стабільність та людські контакти формували довіру, яка у 2000-х роках дозволила сторонам підтримувати високу інтенсивність політичних переговорів. Водночас сутність і динаміка цього діалогу значною мірою залежали від внутрішніх трансформацій у кожній із держав, а також від ширших регіональних процесів – розширення Європейського Союзу, зміни безпекового середовища, еволюції концепції захисту національних

меншин тощо. Зміна політичних курсів у Києві та Будапешті, а також зростання ваги євроінтеграційного чинника зумовили переплетіння стратегічних, гуманітарних і регіональних елементів у політичному діалозі двох країн. Політичні контакти між Україною та Угорщиною у XXI столітті пройшли складну траєкторію: від періоду активного стратегічного партнерства на початку 2000-х до поступової появи чутливих тем після 2010 року та трансформації способів комунікації унаслідок зміни зовнішньополітичних орієнтирів обох держав. За висновками Г. Максака та С. Герасимчука, найбільш значущими

32

чинниками, що впливали на політичний діалог, були зміна політичних еліт, регіональна безпекова динаміка та зростання ролі угорського чинника в етнополітиці України [24].

У першому десятилітті XXI століття політичний діалог між державами характеризувався стабільністю, взаємною підтримкою та прагненням до розширення співпраці. Його ключовими ознаками були:

- регулярні візити президентів і прем'єр-міністрів, включно з візитами В. Орбана (2000) і Ф. Мадла (2002), численними зустрічами глав МЗС і парламентських делегацій;
- тривалий період підтримки Угорщиною європейських і євроатлантичних прагнень України, що підтверджується як позиціями уряду, так і рішеннями парламенту;
- активна взаємодія в межах спільних комісій – з питань економіки, освіти, прав меншин;
- співпраця у рамках регіональних ініціатив, включно з Вишеградською групою, єврорегіоном «Карпати» та транскордонними програмами ЄС. Саме в цей період політичні відносини мали стратегічний характер: Угорщина була важливим партнером України у питаннях євроінтеграції, а Україна – значущим елементом східної політики Будапешта. Як зазначає М. Голош, саме початок 2000-х заклав основу для бачення українсько-угорських відносин як «моделі добросусідства в Центральній Європі» [13, с. 85]. Повернення партії «Фідес» до влади в Угорщині у 2010 році стало переломним моментом, оскільки відбулося

зміщення пріоритетів угорської зовнішньої політики. Основними ознаками нового етапу стали: • посилення політики «захисту співвітчизників», що передбачала активізацію контактів із угорськими громадами за кордоном та розширення державної підтримки у гуманітарній сфері;

- спрощене надання громадянства закордонним угорцям, що стало предметом дискусій у кількох країнах ЄС;

33

- зростання ролі гуманітарних питань у політичному діалозі з Україною, навіть якщо гуманітарні суперечності були мінімальними;

- розбудова мережі угорських культурних, освітніх та інформаційних інституцій у Закарпатті, що змінило баланс впливів у регіоні. Хоча формально політичні контакти зберігалися, відчутно змінився їхній контекст – Будапешт почав приділяти значно більше уваги питанням угорської меншини, що поступово актуалізувало нові теми для міждержавного обговорення. Це перетворило гуманітарний вимір з нейтрального поля співпраці на сферу потенційної політичної чутливості.

Європейський вектор розвитку України традиційно був одним із головних чинників співпраці з Угорщиною. Однак, як зазначає А. Кудряченко, євроінтеграція створювала подвійний ефект: вона розширювала інституційні можливості співпраці та водночас актуалізувала питання відповідності українського законодавства європейським стандартам у гуманітарній сфері [23].

Це проявлялося у кількох напрямках:

- Угорщина виступала одним із найбільш послідовних прихильників розширення ЄС та НАТО на схід і активно підтримувала Україну на багатосторонніх майданчиках.

- Євроінтеграційні реформи України – особливо в освітній та мовній сфері – перетворювалися для Угорщини на об'єкт моніторингу з огляду на захист прав угорської громади.

- Розширення співпраці в рамках європейських програм сприяло інтенсифікації діалогу, але водночас створювало підґрунтя для появи нових політичних дискусій.

Євроінтеграція була не лише платформою співпраці, а й чинником трансформації пріоритетів у двосторонніх відносинах, що поступово впливало на структуру політичної комунікації після 2010 року.

Таким чином, гуманітарна, економічна та політична взаємодія між Україною та Угорщиною у XXI столітті формувалася як багатовимірний процес, де культурні зв'язки та транскордонні контакти створювали підґрунтя для співробітництва, економічні проєкти забезпечували практичний зміст

34

партнерства, а політичний діалог визначав загальний вектор розвитку взаємин. Хоча протягом перших двох десятиліть XXI століття відносини мали переважно стабільний характер, поступові зміни у зовнішній політиці Угорщини та трансформація українських реформ після 2014 року зробили політичний діалог більш складним і багатошаровим. Саме на перетині гуманітарних, економічних і політичних інтересів формуються ті тенденції, які визначатимуть потенціал співробітництва двох держав у майбутньому.

Висновки до першого підрозділу

Формування сучасних українсько-угорських відносин наприкінці XX – на початку XXI ст. відбувалося на перетині складної історичної спадщини, постсоціалістичних трансформацій і змін у безпековому середовищі Центрально-Східної Європи. Створення договірно-правової бази, інституціоналізація політичного діалогу та розвиток транскордонної співпраці забезпечили перехід від історичних конфліктів до моделі добросусідства. Водночас асиметрія стартових умов, етнополітичний чинник Закарпаття та різні підходи до національної ідентичності заклали підґрунтя для майбутніх гуманітарних і політичних суперечностей, які особливо загострилися після 2014 року.

Нормативно-правова база українсько-угорських відносин сформувалася як багаторівнева система угод, що охоплює політичний, економічний, гуманітарний та безпековий виміри співпраці. Вона забезпечила інституційну стабільність і передбачуваність двостороннього діалогу, а також створила механізми адаптації

до європейських стандартів і нових безпекових викликів. Разом із тим розходження між українською моделлю політичної нації та угорською етнокультурною концепцією, а також протилежне бачення гуманітарної політики у 2010–2025 рр. трансформували частину правових положень у предмет політичних дискусій, що зумовлює потребу подальшого вдосконалення договірно-правових механізмів.

Гуманітарна взаємодія, економічне співробітництво та політичний діалог у XXI столітті формують цілісну структуру українсько-угорських відносин, де

35

культурні й освітні зв'язки слугують основою довіри, а економічні проєкти наповнюють партнерство практичним змістом. Гуманітарна сфера тривалий час відігравала стабілізуючу роль, тоді як економічна взаємодія – особливо в транскордонній та енергетичній площині – засвідчила взаємну зацікавленість і прагматизм сторін. Політичний діалог пройшов шлях від стратегічного партнерства до ускладнення через гуманітарні суперечності, що показує: подальший розвиток відносин залежатиме від здатності Києва й Будапешта поєднати свої гуманітарні, економічні та безпекові інтереси у збалансованій моделі співпраці.

36

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА УГОРЩИНИ У XXI СТОЛІТТІ

2.1. Джерела та еволюція напруженості у українсько-угорських відносинах (2000–2025 рр.)

На початку XXI століття українсько-угорські відносини характеризувалися достатньо стабільною динамікою, зумовленою історичною спадковістю добросусідства, чинною договірно-правовою базою та взаємним прагненням до європейської інтеграції. Обидві держави активно взаємодіяли у сфері транскордонного співробітництва, гуманітарних обмінів і регіональної безпеки, спираючись на Договір про основи добросусідства та співробітництва 1991 р. та

широку мережу двосторонніх угод [16]. Проте із середини 2000-х років ця взаємодія почала поступово ускладнюватися: спочатку – через зміну політичних еліт, потім – через питання національних меншин, а згодом – унаслідок глибоких геополітичних трансформацій у Європі та російсько-української війни.

У період 2000–2025 рр. українсько-угорські відносини пережили кілька хвиль напруження, що суттєво відрізнялися за природою, джерелами та інтенсивністю. На початковому етапі суперечності були локальними та стосувалися переважно гуманітарної сфери. Після 2010 року, з поверненням до влади партії «Фідес» на чолі з Віктором Орбаном, політика Будапешта стала більш асертивною, а питання угорської національної меншини в Закарпатті – більш політизованим [13, с. 78].

Подальші законодавчі зміни в Україні – насамперед реформа мовної та освітньої політики 2017–2022 рр. – перетворили цю тему на центральний компонент двостороннього дискурсу. Важливе значення для ескалації напруженості мало також те, що Угорщина почала пов'язувати гуманітарні питання з політичними рішеннями на рівні ЄС та НАТО, використовуючи право вето для просування власних інтересів щодо національної меншини [21].

Зі свого боку Україна, особливо після 2014 року, орієнтувалася на зміцнення державності, дерусифікацію та підвищення ролі української мови як

37

інструмента націєтворення, що неминуче торкалося інтересів угорської громади Закарпаття.

Еволюція українсько-угорських відносин у 2000–2025 рр. – це послідовний процес переходу від партнерського моделювання регіональної співпраці до складної системи конфліктних точок, що зумовлені як внутрішніми трансформаціями, так і зовнішніми геополітичними чинниками. Нижче подано деталізований огляд ключових джерел, фаз і етапів напруженості між державами.

Динаміка українсько-угорських відносин упродовж 2000–2025 рр. формується під впливом низки структурних чинників, що мають як історичне, так і геополітичне коріння. До них належать асиметрія потужності й міжнародного статусу держав, транскордонний характер регіональної політики,

а також відмінні національні моделі роботи з етнічними спільнотами. Угорщина традиційно приділяє велику увагу закордонним угорським громадам, розглядаючи їх як елемент свого національного нарративу та інструмент зовнішньополітичної присутності. Україна ж до 2014 року не розробила цілісної стратегії щодо національних меншин, переважно зберігаючи інерційну модель пострадянського управління гуманітарною сферою.

Динаміка українсько-угорських відносин упродовж 2000–2025 рр. формується під впливом низки структурних чинників, що мають як історичне, так і геополітичне коріння. До них належать асиметрія потужності й міжнародного статусу держав, транскордонний характер регіональної політики, а також відмінні національні моделі роботи з етнічними спільнотами. Угорщина традиційно приділяє велику увагу закордонним угорським громадам, розглядаючи їх як елемент свого національного нарративу та інструмент зовнішньополітичної присутності. Україна ж до 2014 року не розробила цілісної стратегії щодо національних меншин, переважно зберігаючи інерційну модель пострадянського управління гуманітарною сферою. У результаті гуманітарний вимір, який у ранній період не викликав особливої напруги, із часом став основою для системних суперечностей.

2000–2008

Прагматичне партнерство
локальні прикордонні та культурні питання
програми INTERREG, транскордонні угоди

2008–2010

Початок політизації
зміна політичної риторики в Угорщині
дискусії про роль угорської меншини

2010–2014

Розширення політики «співвітчизників»
активна участь Будапешта в житті громади Закарпаття
нова Конституція Угорщини

2014–2017

Нові безпекові умови
мовна реформа України війна з РФ;
євроінтеграційні реформи

2017–2021

Гостра криза
стаття 7 Закону «Про освіту»
блокування Комісії Україна–НАТО

2021–2024

Геополітичне загострення
позиція Угорщини щодо війни
вето на фінансування України

2023–2025

Спроби нормалізації
узгодження законодавства, діалог
зміни до законів про меншини; дипломатичні контакти

Рис. 2.1. Еволюція джерел напруженості у відносинах Україна–Угорщина
(2000–2025 рр.). Складено на основі: [1; 24;45].

1. Перша фаза (2000–2008): період відносної стабільності та локальних

суперечностей. Початок ХХІ століття став для українсько-угорських відносин часом відносної збалансованості та конструктивного співробітництва. Обидві держави визнавали зацікавленість у збереженні стабільного сусідського середовища, а політичні еліти не розглядали питання національних меншин як потенційне джерело конфронтації. Угорщина вже перебувала на шляху до повної інтеграції в євроатлантичні структури, що сприяло гармонізації двостороннього діалогу, а Україна декларувала курс на співпрацю з ЄС та НАТО.

У цей період ключовий наголос робився на економічному та транскордонному вимірі, що включало розвиток інфраструктури, модернізацію пунктів пропуску та участь у спільних регіональних програмах на кшталт INTERREG, ENPI та інших ініціатив ЄС. Проблемні питання – робота дрібних КПП, сезонні черги, міграційні питання – здебільшого мали технічний характер і не переростали у політичні конфлікти [11].

Угорська меншина Закарпаття у цей час мала стабільні умови для культурного та освітнього розвитку. Мережа угорськомовних шкіл, дошкільних закладів, медіа та культурних інституцій функціонувала без суттєвих змін, а українське законодавство забезпечувало широкі можливості для використання мов меншин. Саме тому гуманітарний аспект не створював відчутних точок напруженості, а двосторонні контакти ґрунтувалися на прагматизмі та добросусідстві.

2. Друга фаза (2008–2010): зміни політичних пріоритетів та поява перших чутливих тем. Після вступу Угорщини до Шенгенської зони у 2008 році характер транскордонного руху радикально змінився. Візове регулювання, нові умови перетину кордону та ускладнені процедури спричинили зростання побутового невдоволення серед жителів прикордонних районів. Хоч ці проблеми були локальними, вони поступово формували новий фон міждержавних контактів, оскільки зачіпали повсякденні потреби громадян.

Паралельно в Угорщині посилилися політичні сили, що апелювали до концепції «національної єдності» та захисту прав «співвітчизників» у сусідніх державах. Цей електоральний дискурс формував нову політичну атмосферу, за

якої угорська діаспора перестала бути виключно культурним суб'єктом – вона перетворювалася на інструмент внутрішньополітичної мобілізації. Частина угорських політиків почала використовувати теми, пов'язані із Закарпаттям, у власній риторичі, що створювало потенціал для майбутніх конфліктів [24]. Хоч між Києвом і Будапештом не виникало гострих суперечностей, у цей період з'явилися перші ознаки політизації питання меншин — передусім у медійному дискурсі Угорщини.

3. Третя фаза (2010–2014): конституційні зміни в Угорщині та розширення «політики співвітчизників». Повернення партії «Фідес» та Віктора Орбана до влади у 2010 році стало точкою глибокої трансформації угорської зовнішньої політики. Прийняття нової Конституції Угорщини у 2011 році закріпило концепцію «об'єднання угорської нації поза кордонами», що фактично легітимізувало активну політику щодо угорців, які проживають у сусідніх державах.

У практичному вимірі це означало:

- масове спрощене надання угорського громадянства;
- збільшення фінансування культурних та освітніх програм;
- формування інституцій угорського впливу, таких як Фонд ім. Габора Бетлена;
- посилення присутності угорських політиків у регіонах компактного проживання меншин.

У Закарпатті це істотно змінило соціально-політичну конфігурацію. Угорськомовні школи, культурні центри та громадські організації отримали потужну фінансову підтримку, що, з одного боку, сприяло розвитку цієї громади, а з іншого – супроводжувалося зростанням впливу Будапешта на внутрішні процеси в регіоні. Україна не висловлювала жорстких заперечень, однак побоювання щодо збільшення політичної активності Угорщини поступово зростали.

4. Четверта фаза (2014–2017): російсько-українська війна та новий вимір мовної політики. Після Революції Гідності та початку російської агресії Україна

вступила в етап глибоких реформ, спрямованих на зміцнення державної єдності та протидію російському впливу. Акценти державної політики змістилися до: – дерусифікації;

- консолідації політичної нації;

- зменшення залежності від російськомовних інформаційних середовищ; – посилення статусу української мови як визначального елемента національної ідентичності.

Угорщина підтримувала територіальну цілісність України, але водночас з підозрою ставилася до реформ, що могли позначитися на правах угорської меншини. Саме в цей час у Будапешті почав активно формуватися наратив про «загрозу освітнім правам», хоча з юридичного боку Україна ще не запровадила змін, що суттєво обмежували б угорськомовну освіту [45].

Війна з Росією зробила мовну політику питанням національної безпеки України, що віддаляло позиції сторін і створювало ґрунт для подальших конфліктів.

5. П'ята фаза (2017–2021): криза довіри через Освітній закон та блокування діалогу. У 2017 році Україна ухвалила Закон «Про освіту», стаття 7 якого регулювала мову навчання. Саме ця норма спричинила найбільшу кризу за всю історію двосторонніх відносин. Угорщина розцінила закон як різке звуження прав меншин і розпочала безпрецедентну політичну кампанію проти Києва.

Серед конкретних кроків Будапешта: системне блокування засідань Комісії Україна–НАТО, вето рішень ЄС, пов'язаних із підтримкою України, широке використання медійних ресурсів для формування негативного іміджу України, ініціювання європейських дискусій щодо «порушення прав меншин».

Україна ж виходила з іншої логіки: забезпечення державної мови як умови для подальшої соціально-професійної мобільності молоді та інтеграції в єдиний освітній простір [20]. У результаті гуманітарна дискусія перетворилася на політичне протистояння, а мовно-освітнє питання стало головним подразником у двосторонніх відносинах.

6. Шоста фаза (2021–2023): загострення на тлі повномасштабної війни. Період 2021–2023 рр. характеризувався подальшим поглибленням кризи у двосторонніх відносинах. На тлі російсько-української війни Угорщина зайняла стриману позицію, що включала:

- відмову від постачання зброї Україні;
- заборону на транзит летальних вантажів через свою територію;
- критичні заяви про «ескалацію» з боку України;
- паралельне нарощування співпраці з РФ у сфері енергетики. Це створило значні бар'єри у міждержавній комунікації. Україна трактувала таку поведінку Будапешта як небажання підтримувати європейську безпеку та як толерування російського впливу [46].

Кульмінація конфлікту припала на 2022–2023 рр., коли Угорщина блокувала:

- виділення фінансової допомоги Україні на рівні ЄС;
- окремі рішення щодо санкцій;
- засідання НАТО за участю України.

Питання угорської меншини в цей період стало частиною ширшої зовнішньополітичної стратегії Будапешта, спрямованої на збереження максимальної автономії від рішень Брюсселя.

7. Сьома фаза (2023–2025): поступове пом'якшення та спроби нормалізації. Після піку загострення у 2022–2023 рр. простежуються ознаки переходу до обережного діалогу. З 2023 року Україна здійснила низку змін у законодавстві про освіту, мову та національні меншини, виконавши ключові рекомендації Венеційської комісії. Це стало сигналом для Будапешта про готовність до компромісу.

У 2024–2025 рр.:

- відновилися контакти на рівні міністерств;
 - активізувалися переговори щодо спільних освітніх механізмів;
- з'явилися практичні пропозиції щодо відновлення роботи міжурядових комісій;

- Будапешт висловив готовність обговорювати візит Віктора Орбана до Києва – вперше за багато років [10].

Попри такі кроки, базові протиріччя не були усунуті: вони еволюціонували від гострого конфлікту до стадії обережного діалогу, позначеного взаємною недовірою.

Еволюція українсько-угорських відносин у період 2000–2025 рр. демонструє, що напруженість між державами не є одномоментним явищем, а сформувалася під впливом комплексу факторів – від зміни політичних режимів до трансформацій мовної та національної політики. Важливим джерелом конфліктності став перехід Угорщини до асертивної моделі зовнішньої політики та посилення уваги до «зовнішніх угорців», тоді як Україна, навпаки, увійшла в етап утвердження державності й захисту власної ідентичності.

Ключовим переломним моментом став 2017 рік, після якого мовно-освітнє питання перетворилося на інструмент політичного впливу та важіль для блокування євроатлантичного руху України. Подальша російська агресія та внутрішньоєвропейські процеси лише загострили ці суперечності, перевівши їх у ширший стратегічний контекст.

Попри існуючі проблеми, останні роки засвідчили поступове повернення сторін до прагматичного діалогу. Це свідчить, що напруженість, хоча й глибока, не є нездоланною та може бути врегульована за умови політичної волі, симетричності рішень і залучення європейських механізмів.

2.2. Мовно-освітня політика як ключовий фактор двостороннього дискурсу: позиції та аргументація сторін

Мовно-освітнє питання є одним із найчутливіших та водночас найстійкіших елементів українсько-угорських відносин, що впливає як на політичний діалог, так і на загальну динаміку регіонального співробітництва. Саме ця сфера впродовж останнього десятиліття стала не просто предметом двосторонньої дискусії, а визначальним чинником формування взаємних уявлень, політичних позицій та стратегічних рішень обох держав. Після ухвалення Україною низки нормативних актів у сфері освіти та мови починаючи

з 2017 року угорська сторона неодноразово висловлювала занепокоєння щодо можливих обмежень для функціонування угорської меншини на Закарпатті, що спричинило перехід дискусії з технічної та гуманітарної площини у політичну й міжнародно-правову.

З українського погляду, реформа мовної та освітньої політики є частиною ширшої стратегії державного будівництва, спрямованої на утвердження української мови як державної, формування єдиного освітнього простору та забезпечення інтеграції всіх громадян у політичну націю. Водночас для Будапешта питання збереження можливостей отримувати освіту угорською мовою має принциповий характер, оскільки розглядається як елемент захисту національної ідентичності та культурної тяглості угорської громади за кордоном. Саме різність цих підходів – націєтворчого та етнокультурного – створила підґрунтя для конфлікту інтерпретацій і стала каталізатором політичної напруги.

В умовах загострення російсько-української війни та зміни безпекової ситуації у Європі мовно-освітній дискурс набув додаткового виміру. Для України він став питанням державної стійкості та інформаційної безпеки, тоді як Угорщина почала активніше використовувати мовну тематику у зовнішній політиці, зокрема у взаємодії з ЄС та НАТО. Це призвело до того, що внутрішнє гуманітарне питання перетворилося на один із ключових інструментів політичного впливу та дипломатичного тиску, а дискусія – на постійний фактор напруженості.

Політичний діалог між Україною та Угорщиною вже понад шість років перебуває у стані системного напруження. Головним джерелом суперечностей виступає питання забезпечення освітніх і мовних прав угорської національної меншини в Закарпатській області. Відправною точкою сучасного конфлікту між двома державами стало ухвалення у вересні 2017 року нового Закону України «Про освіту». Саме цей документ, а точніше його стаття 7, викликав різку реакцію офіційного Будапешта, оскільки закріплював українську мову як єдину державну мову освітнього процесу в закладах освіти.

Водночас зазначена норма не заперечувала повністю використання мов

гарантував можливість здобуття освіти рідною мовою у комунальних закладах дошкільного та початкового рівнів. Крім того, стаття 7 відкривала можливість викладати одну чи декілька дисциплін офіційними мовами Європейського Союзу на будь-якому рівні освіти [19, с. 111].

До ухвалення Закону 2017 року мовне питання в сфері освіти регулювалося Законом України «Про засади державної мовної політики» (так званим «законом Ківалова – Колесніченка»), який у 2018 році було визнано таким, що не відповідає Конституції України. Згідно з його положеннями, на будь-якому освітньому рівні – від дошкільної до вищої освіти – за бажанням батьків або студентів могли створюватися класи чи групи з навчанням мовою національної меншини. Важливо, що подібна практика фактично існувала й до його ухвалення: у місцях компактного проживання національних меншин діяли (і продовжують діяти) школи, в яких усі або частина класів навчалися мовами відповідних етнічних спільнот на всіх рівнях середньої освіти [34].

Новий Закон «Про освіту» 2017 року [36] не ліквідував цієї усталеної системи, але передбачив поетапне збільшення частки української мови у викладанні в базовій (друга ланка, п'ять років навчання) та профільній (третья ланка, три роки) середній освіті. Водночас документ залишав можливість використання офіційних мов ЄС (зокрема угорської та румунської) на цьому етапі навчання. По суті, найбільш відчутною новацією було скорочення надмірного використання російської мови в системі середньої школи, яке сформувалося внаслідок політики Радянського Союзу і підтримувалося подальшою довготривалою російською агресією проти України.

Відтак закон частково був спрямований насамперед на подолання інерції російського впливу в освітньому просторі, а не на обмеження прав національних меншин. До того ж, у документі окремо наголошувалося, що представникам національних меншин гарантується право на вивчення рідної мови в комунальних закладах загальної середньої освіти або через відповідні національні культурні товариства.

Попри критичні зауваження до освітнього законодавства, уряд Угорщини у червні 2022 року формально погодився підтримати надання Україні статусу

46

кандидата на вступ до Європейського Союзу. Водночас Будапешт наголошував, що в процесі європейської інтеграції Україна має завершити реформу законодавства про національні меншини таким чином, щоб гарантувати збереження угорськомовної освітньої системи в Закарпатській області.

З огляду на позицію Угорщини, а також на загальноєвропейський підхід, Європейська Комісія у червні 2022 року включила до переліку з семи умов для подальшого просування України на шляху інтеграції та початку переговорів про членство в ЄС вимогу «завершити реформу законодавчої бази щодо національних меншин відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, а також запровадити механізми для її швидкого та ефективного виконання» [72].

З метою виконання цього зобов'язання Верховна Рада України в грудні 2022 року ухвалила Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» [35]. Документ був покликаний водночас і привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів, і виконати політичні критерії, окреслені Єврокомісією. У законі подано визначення національної меншини (спільноти) та підкреслено, що такі спільноти є «невід'ємними, інтегрованими та органічними частинами українського суспільства», а їхня культура становить частину української культурної спадщини. Держава декларує право на інтеграцію, але зобов'язується утримуватися від асиміляційної політики та захищати представників національних меншин від будь-яких форм дискримінації.

Особи, що належать до національної меншини, відповідно до закону, мають право на вільну самоідентифікацію, використання мови своєї спільноти в приватному та публічному житті, створення громадських об'єднань, збереження культурної самобутності, а також здобуття освіти рідною мовою. Водночас нормативний акт лише загально окреслював ці права, відсилаючи деталізацію механізмів їх реалізації до спеціальних (профільних) законів. Так, у статті «Право на освіту» йшлося про те, що порядок застосування мов національних

меншин в освітньому процесі визначається Законом України «Про освіту». Окремо зазначалося, що приватні заклади освіти, які фінансуються фізичними чи юридичними особами, «мають право вільного вибору мови освітнього процесу»,

47

але при цьому зобов'язані забезпечити вивчення державної української мови [35].

У відповідь на ухвалення закону провідні організації угорської національної меншини Закарпаття – Товариство угорської культури Закарпаття та Демократична спілка угорців України – у спільній заяві від 14 грудня 2022 року наголосили, що їхні конструктивні пропозиції, подані на етапі розробки законопроекту, були фактично проігноровані. На їхню думку, нове законодавство не лише зберігає обмеження, закріплені у законах, але й посилює їх, запроваджуючи додаткові обмежувальні положення [56, с. 26].

Негативна реакція надійшла й від уряду Угорщини. Державний секретар, відповідальний за національну політику в канцелярії прем'єр-міністра Угорщини, Арпад Потапі 29 грудня 2022 року публічно заявив, що підписання Президентом України нового Закону «Про національні меншини» [35] є кроком, який нібито ще більше звужує права національних громад, включно з угорцями, що проживають на території України. Він особливо наголосив на суперечливості такого рішення в умовах повномасштабної війни, коли Угорщина, за його словами, проводить найбільшу в своїй історії гуманітарну операцію допомоги українським біженцям.

У січні 2023 року, вже на рівні Парламентської асамблеї Ради Європи, представники Угорщини, заручившись підтримкою Румунії, ініціювали залучення Венеційської комісії для оцінки відповідності Закону України «Про національні меншини (спільноти)» міжнародним стандартам і зобов'язанням України.

12 червня 2023 року Венеційська комісія оприлюднила свій висновок, який, попри загальне позитивне ставлення до появи такого закону та відзначення конструктивної взаємодії з українською владою, носив доволі критичний характер. Експерти привітали крок України до систематизації політики щодо

нацменшин, але водночас рекомендували «переглянути низку положень» для досягнення повної відповідності міжнародним стандартам [49].

Основний блок рекомендацій стосувався мовного питання, зокрема статті 10, яка регламентує використання мов національних меншин. Комісія, серед

48

іншого, рекомендувала поширити право на проведення публічних заходів мовами меншин на якомога ширше коло осіб, а також переглянути або скасувати вимогу щодо обов'язкового забезпечення українського перекладу таких заходів з урахуванням принципу пропорційності. Окремо Венеційська комісія закликала ще раз відтермінувати повний перехід системи освіти на навчання українською мовою, продовживши перехідний період та переглянувши відповідні механізми з огляду на попередні її висновки.

Для врахування позиції Венеційської комісії та одночасно – отримання політичної підтримки угорського уряду в питанні євроінтеграції у листопаді – грудні 2023 року Кабінет Міністрів України виступив ініціатором змін до низки законодавчих актів. Напередодні саміту ЄС у Брюсселі українська влада враховувала і додаткові експертні оцінки Ради Європи та її органів щодо прав національних меншин у різних сферах. У підсумку було запропоновано й ухвалено зміни до семи законів України, зокрема: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про медіа».

Україна внесла зміни до законодавства з урахуванням рекомендацій Венеційської комісії та консультацій із нацменшинами, зокрема з Товариством угорських педагогів Закарпаття. Мета – гарантувати подальше функціонування угорськомовних закладів, зберігши можливість викладання більшості предметів мовами ЄС у середній та вищій школі (включно з угорською) [32].

Восени 2023 року риторика уряду Угорщини різко змінилася. Якщо раніше акцент робили на захисті мовно-освітніх прав угорців Закарпаття, то з жовтня почали домінувати інші аргументи проти початку переговорів про вступ України до ЄС. В. Орбан заявив, що Україна «не готова», а старт переговорів «шкодить»

ЄС. Додалися економічні та безпекові претензії: вплив українського агроекспорту на ринки Центральної Європи, протести перевізників, ризики вступу держави, що воює з «ядерною країною» [67].

Для внутрішньої легітимації позиції уряд організував «Національні консультації» (листопад–грудень 2023 р.) з маніпулятивними формулюваннями

49

про наміри Брюсселя «терміново прийняти Україну», «віддати угорські гроші на зброю» чи «допустити ГМО-українське зерно» [69]. 12 грудня влада оголосила, що 98 % учасників проти членства України, а наступного дня Орбан використав це у парламенті, попередивши про «непередбачувані наслідки» прискореного вступу [68].

«Етнічний аргумент» фактично відійшов на другий план: навіть після ухвалення Україною змін щодо прав меншин угорські організації Закарпаття просили Орбана підтримати переговори, але він відмовив. Кремль позитивно оцінив позицію Будапешта – Песков заявив про «захват» Росії від «суверенної позиції» Орбана [57].

На саміті ЄС було повідомлено про розмороження для Угорщини 10,2 млрд євро, хоча близько 20 млрд залишаються заблокованими. Попри це уряд Угорщини заявив, що і надалі виступатиме проти «прискорення» членства України та вимагатиме одностайного схвалення «переговорних рамок» [67]. Їх необхідно було ухвалити до початку угорського головування в Раді ЄС (1 липня 2024 р.), щоб уникнути можливих блокувань.

Незважаючи на внесені Україною у грудні 2023 року зміни до законів у сфері етнонаціональної політики, угорський уряд продовжував наполягати, що їх недостатньо, та вимагав повернення прав національних меншин до рівня, який, на його думку, існував «до 2015 року». Подальша підтримка «переговорної рамки» щодо вступу України до ЄС була поставлена в залежність від готовності Києва піти назустріч таким вимогам. Як один із можливих шляхів розв’язання напруження експерти вбачали організацію довгоочікуваної зустрічі на найвищому рівні між Президентом України та прем’єр-міністром Угорщини, яка роками залишалася нереалізованою, хоча потенційно могла б стати майданчиком

для пошуку компромісу у чутливих питаннях прав національних меншин і євроінтеграційної перспективи України [49].

Для ілюстрації асиметричності реалізації прав української меншини в Угорщині й угорської меншини в Україні достатньо звернутися до конкретних показників, наведених у відкритих офіційних джерелах. Нижче окреслено лише частину з них, однак навіть цей фрагмент статистики демонструє масштаб і

50

системність забезпечення освітніх та інформаційно-культурних прав угорськомовної спільноти в Україні.

За даними П'ятої періодичної доповіді України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [28], угорська мова стабільно використовується в системі освіти України на різних рівнях – від дошкільного до вищої освіти. Це дозволяє розглядати угорськомовну освітню інфраструктуру як сталий та функціонально завершений сегмент регіональної освітньої політики.

У дошкільній освіті спостерігається стабільність мережі закладів при певних коливаннях кількості вихованців. У 2019/20 навчальному році у 76 закладах виховувалося 4578 дітей; у 2020/21 та 2021/22 роках – по 3263 дитини в тих самих 76 установах. У 2022/23 році мережа розширилася до 108 закладів із 3327 дітьми, а у 2023/24 навчальному році у 106 закладах виховувалося 3184 дитини [28]. Коливання чисельності пов'язують із демографічними тенденціями та міграційними процесами, спричиненими війною.

Розгалужена система функціонує і в загальній середній освіті. У 2019/20 навчальному році у 99 школах навчалося 16 583 учні; у 2020/21 – 17 729 учнів у 101 закладі; у 2021/22 – 17 733 учні в 98 школах. У 2022/23 навчальному році у 96 закладах навчалося 15 953 учні, а у 2023/24 – 14 523 учні у 95 школах [28]. Мережа залишається стабільною, хоча чисельність учнів дещо зменшується внаслідок міграційних процесів.

Структура шкільної освіти свідчить про різні моделі використання угорської мови. У 69 закладах увесь навчальний процес здійснюється угорською мовою — 715 класів із 11 913 учнями. У 27 школах діють 271 угорськомовний

клас, де здобувають освіту 4040 учнів. У 19 закладах 2258 учнів вивчають угорську як другу іноземну, а ще 481 опановують її факультативно [28]. Таким чином угорська мова присутня як мова навчання, друга іноземна та факультативний предмет.

У вищій освіті угорськомовний сегмент представлений насамперед Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці II, де навчалося 1223 студенти у 2019/20 році; 931 – у 2020/21; 969 – у 2021/22; 1375 – у 2022/23

51

навчальному році [28]. Динаміка засвідчує стійкий попит на угорськомовну освіту навіть у період воєнних викликів.

Певну стабільність демонструють і програми Ужгородського національного університету, де у 2019/20 році навчалося 201 студент, у 2020/21 – 217; у 2021/22 – 216; у 2022/23 – 264; у 2023/24 – 217 студентів [28]. Подібна закономірність спостерігається й на рівні фахової передвищої освіти: у коледжі Закарпатського угорського інституту у 2019/20 році було 333 студенти; у 2020/21 – 318; у 2021/22 – 318; у 2022/23 – 323; у 2023/24 – 318 студентів [28].

Угорськомовна освіта в Україні зберігає повну вертикаль – від дошкільної до вищої та фахової передвищої освіти. Попри демографічні зміни, система залишається стабільною, адаптивною та здатною забезпечувати потреби угорської нацменшини. Важливим елементом є також неформальна освіта: наприклад, недільна школа при Товаристві культури львівських угорців, що демонструє наявність угорськомовних практик і поза традиційними регіонами компактного проживання.

Підготовка педагогів для угорськомовних закладів здійснюється в УжНУ, Гуманітарно-педагогічному коледжі Мукачівського держуніверситету та Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II, а підвищення кваліфікації забезпечує Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти, формуючи завершений цикл професійної підтримки [38].

Угорськомовний контент широко доступний у медіапросторі. АТ «НСТУ» системно створює програми мовами нацменшин. На телеканалі «Тиса-1» регулярно виходять угорськомовні передачі («Горизонт», «Hirek», «Угорське

слово»). Із 2022 року працює Координаційний центр мовлення нацспільнот, редакції готують матеріали для регіональних і загальнонаціональних марафонів, а також щоденні радіоновини угорською. Поряд із цим функціонують недержавні медіа: телеканал «21 Ужгород», радіо «Пульс», а також друковані видання («Карпаті ігоз со», «Карпатолйо»). Підготовка фахівців у сфері медіа забезпечується Українсько-угорським інститутом УжНУ [44].

Україна підкреслює, що її освітня та мовна політика спрямована на утвердження державної мови, подолання наслідків русифікації та зміцнення

52

нацбезпеки, водночас забезпечуючи право навчання рідною мовою на ранніх рівнях освіти й використання мов ЄС у середній та вищій школі. Широка мережа угорськомовних закладів, медіа та культурно-освітніх організацій підтверджує інституційну підтримку прав угорської меншини.

Таблиця 2.1

Основні аргументи України та Угорщини щодо мовно-освітньої політики і прав угорської національної меншини

Позиція України	Позиція Угорщини
Утвердження української мови як єдиної державної та інтегративної основи політичної нації.	Теза про «звуження» освітніх і мовних прав угорської меншини порівняно з довоєнним і довоєнним режимом.
Дерусифікація освітнього простору та забезпечення безпеки в умовах російської агресії.	Апеляція до міжнародних зобов'язань України: Хартія регіональних або міноритарних мов, Рамкова конвенція, двосторонні договори.
Збереження прав меншин через право на навчання рідною мовою (дошкілля і початкова школа) та можливість використання мов ЄС у середній і вищій школі.	Теза про загрозу асиміляції угорської громади внаслідок збільшення частки української мови в навчальному процесі.
Наявність розгалуженої системи інституцій, що забезпечують угорськомовну освіту (садки, школи, Інститут ім. Ракоці II, програми УжНУ, медіа, культурні	Використання мовно-освітнього питання як політичного важеля у відносинах з Україною, зокрема у сфері євроінтеграції та співпраці з НАТО.

товариства).	
Орієнтація на поєднання інтеграції меншин у державний простір з гарантіями їхнього культурного самозбереження.	Представлення себе як «захисника закордонних угорців» і внутрішньополітична мобілізація на основі цієї риторики.

Складено автором на основі: [49; 57; 67].

Угорщина ж розглядає освітні та мовні зміни як звуження раніше гарантованих прав угорської меншини, наголошуючи на невідповідності реформ міжнародним зобов'язанням України, передусім нормам Хартії регіональних або міноритарних мов, Рамкової конвенції про права національних меншин та двостороннього українсько-угорського договору. Серед головних аргументів Будапешта – теза про можливу асиміляцію угорськомовної спільноти через підвищення ролі української мови в освіті та скорочення сфер застосування

53

угорської. Важливе політичне вимірювання полягає в тому, що Угорщина перетворює мовно-освітнє питання на інструмент зовнішньополітичного впливу, зокрема прив'язуючи його до підтримки євроінтеграції України, участі в НАТО та ухвалення рішень на рівні ЄС. Саме ця конфігурація аргументів робить мовно-освітній блок ключовим фактором двостороннього дискурсу та стабільним джерелом напруження в українсько-угорських відносинах.

У ширшому теоретичному контексті мовна політика постає не лише набором технічних норм, а інструментом конструювання моделі держави та її ідентичності. Для України після 2014 року мовна реформа стала частиною політики консолідації політичної нації в умовах війни й необхідності подолати наслідки багаторічної русифікації, що розглядалася як фактор культурної та безпекової вразливості. Натомість Угорщина трактує мовно-освітнє питання крізь призму концепції «захисту закордонних угорців» та збереження історичної культурної спільноти, яка простягається за межі державного кордону. Таким чином, конфлікт між позиціями Києва і Будапешта стосується не лише

імплементатії статті 7 Закону «Про освіту», а й різних моделей бачення ролі держави, громади та національних меншин у багатокультурному середовищі Центральної Європи.

Мовно-освітня тематика перетворилася на центральний елемент українсько-угорського дискурсу через те, що Будапешт зробив її умовою власної підтримки євроінтеграційного поступу України, а також використовував як інструмент блокування засідань Комісії Україна–НАТО у 2017–2022 роках. Питання мови й освіти стало маркером рівня довіри між державами та індикатором політичних намірів Угорщини в регіоні. Вплив угорської риторики на європейські інституції додатково формує зовнішнє сприйняття України, оскільки саме через призму «мовного питання» частина держав-членів ЄС оцінює стан дотримання прав національних меншин. У підсумку мовно-освітній блок вийшов далеко за межі суто гуманітарної площини і перетворився на важливий політичний чинник, що безпосередньо впливає на євроінтеграційні перспективи України та динаміку її діалогу з Будапештом.

54

Узагальнюючи наведене, можна констатувати, що в Україні створено розгалужену й багаторівневу систему інституцій, які забезпечують реалізацію освітніх, мовних та інформаційно-культурних прав угорської національної меншини – від дитячих садків і шкіл до вищих навчальних закладів, від місцевих телеканалів та радіостанцій до спеціалізованих друкованих медіа й професійних об'єднань. Саме сукупність цих показників і мережевих структур є вагомим аргументом у дискусії про асиметричність умов реалізації прав меншин в Україні та Угорщині, оскільки демонструє високий рівень інституційної присутності й підтримки угорської спільноти в українському суспільстві.

2.3. Механізми врегулювання суперечностей та перспективи конструктивного діалогу

Сучасний стан українсько-угорських взаємин у сфері мовної та освітньої політики демонструє, що конфлікт між двома державами не є результатом суто нормативних змін в українському законодавстві. Він сформувався внаслідок

накопичення політичних, історичних і суспільних факторів, що накладають відбиток на функціонування угорської меншини в Закарпатті, а також на статус української меншини в Угорщині. Водночас події останніх років підтверджують: попри інтенсивний характер суперечностей, обидві сторони мають можливості для пошуку конструктивних рішень, які ґрунтуються на взаємному визнанні інтересів, міжнародних стандартах захисту прав меншин і спільних стратегічних пріоритетах. Ефективні механізми врегулювання мають спиратися на політичний діалог, інституційні гарантії, симетричність підходів до забезпечення прав меншин та прозорість реалізації мовної і освітньої політики, що відповідає європейській практиці.

Потреба формування таких механізмів обумовлена тим, що мовно-освітній дискурс став центральною точкою напруження у двосторонніх відносинах. Для України мовна політика є інструментом консолідації політичної нації та засобом забезпечення державної безпеки в умовах тривалої агресії Росії. Для Угорщини ж питання освіти та мови угорців Закарпаття розглядається як елемент захисту

55

«співвітчизників» та частина ширшої концепції підтримки угорського культурного простору за межами державних кордонів [18, с. 63]. Суперечність виникає не лише навколо конкретних норм закону, але й між двома різними моделями розуміння державності, нації та ролі меншини в політичному житті країни.

У цьому контексті виникає потреба у виробленні довгострокових механізмів, що дадуть змогу перейти від тактичних політичних вимог до системних кроків, здатних забезпечити рівновагу між захистом державної мови, правами громадян та міжнародними зобов'язаннями України. Для цього необхідно розглянути комплекс можливих інструментів – від двосторонніх форматів переговорів до інституційних гарантій, культурно-освітніх програм, впровадження принципу симетричності та модернізації комунікаційної політики щодо меншин.

Питання мовної та освітньої політики, а також захисту прав національних меншин залишаються центральними у дискурсі українсько-угорських взаємин.

Протягом останніх років мовно-освітній блок був одним із ключових факторів не лише двостороннього напруження, але й ширшого європейського контексту, зокрема у питаннях євроінтеграції України. У цьому підрозділі важливо не лише окреслити природу конфліктних точок, а й зосередитися на практичних механізмах, здатних забезпечити сталий, невразливий до політичних коливань формат співпраці. Оскільки мовно-освітній дискурс часто виступає полем для політичної інструменталізації, дієвість запропонованих механізмів прямо залежить від їхньої інституційної незалежності, симетричності та спираючості на європейські стандарти. Саме тому запропоновані нижче інструменти об'єднують як політичні, так і фахові, культурні та комунікаційні підходи, що дозволяють перетворити сферу прав меншин із предмета суперечностей на сферу партнерства.

1. Інституційні механізми двостороннього діалогу. Ефективне врегулювання українсько-угорських суперечностей неможливе без системної роботи інституційних структур, відповідальних за підготовку рішень у сфері мовної, освітньої та культурної політики. У попередні роки значна частина цих

56

форматів або не працювала, або була заблокована через політичні рішення угорського уряду. Однак саме їх відновлення є ключем до деполітизації чутливих питань.

До найбільш важливих механізмів належать:

- Спільна українсько-угорська комісія з питань національних меншин, яка має стати основним майданчиком для обговорення конкретних потреб угорської меншини Закарпаття та української меншини в Угорщині;
- Двостороння комісія з питань освіти, здатна узгоджувати навчальні програми, методики викладання, кваліфікаційні вимоги та мовні моделі;
- Робочі міжміністерські групи, що формують рекомендації на основі фахового аналізу, а не політичних заяв.

Як підкреслює А. Дегтеренко, у багатьох ситуаціях суперечності між Києвом і Будапештом виникали не через зміст законів як такий, а через відсутність постійного комунікаційного механізму, який би дозволяв своєчасно

коригувати швидкі політичні реакції сторін [2, с. 34]. Саме фаховий діалог здатен мінімізувати політичні маніпуляції та забезпечити формування прогнозованої політики щодо меншин.

Особливо важливим є запровадження регулярної звітності про стан забезпечення прав меншин, зокрема статистики про мережу шкіл, кількість учнів, педагогічне забезпечення, доступ до навчальних матеріалів. Це відповідає стандартам Ради Європи й гарантує прозорість реалізації мовної політики.

2. Поглиблення симетричності у забезпеченні прав меншин. Один із ключових чинників напруження – дисбаланс у забезпеченні прав української меншини в Угорщині порівняно із широкою інфраструктурою підтримки угорської меншини в Україні. Як зазначає Л. Грекса, принцип симетричності в угорсько-українських взаєминах наразі фактично не працює, оскільки українські школи в Угорщині мають обмежений статус, обмежену кількість годин української мови та недостатню підтримку з боку місцевих органів влади [1].

Практичні механізми симетризації можуть включати:

- створення додаткових українських класів або принаймні збільшення годин української мови в угорських школах меншини;

57

- підтримку української громади Угорщини через культурні програми, медійні платформи та діяльність українських товариств;

- посилення співпраці між міністерствами освіти двох країн щодо розробки навчальних матеріалів.

Одночасно симетричність передбачає й відповідальність України: підтримку угорськомовних закладів, покращення матеріальної бази, модернізацію педагогічної освіти. М. Зан наголошує: саме збалансований підхід, у якому інтеграція не означає асиміляцію, дозволяє уникнути конфліктних інтерпретацій і зміцнює довіру між громадами [18, с. 65].

3. Освітні та мовні механізми врегулювання. Оскільки мовно-освітня політика є предметом найбільшої кількості суперечностей, саме вона потребує найдетальнішого опрацювання.

Основні напрямки реформування, які можуть знизити напруження: 1.

Модернізація методик викладання української мови як нерідної. Сучасні підручники та програми часто не враховують специфіку угорськомовного середовища, тому необхідні адаптовані навчальні комплекси, створені за участі мовознавців, педагогів та представників угорських громад. 2. Запровадження підготовчих інтенсивів з української мови. Літні мовні школи, підготовчі курси при інститутах та університетах можуть підвищити конкурентоспроможність учнів угорських шкіл при вступі.

3. Створення спільної українсько-угорської групи з розробки освітніх стандартів.

Це дозволить уникнути непорозумінь щодо пропорційності використання мов у навчальному процесі.

4. Білінгвальні моделі освіти. Європейська практика демонструє, що саме змішані моделі (частина предметів – державною, частина – мовою меншини) є найефективнішими для збереження ідентичності та водночас інтеграції молоді в державний простір.

Завдання України – забезпечити, щоб володіння державною мовою стало ресурсом, а не бар'єром, для угорськомовної молоді.

58

4. Підтримка культурних та медійних ініціатив як інструмент побудови довіри. Культурні, інформаційні та медійні програми є важливим інструментом соціальної інтеграції, формування довіри та протидії політичним маніпуляціям. Як вказують О. Рафальський і В. Котигоренко, культурні проєкти створюють «довгостроковий простір позитивної взаємодії», який може слугувати фундаментом для нового етапу українсько-угорських відносин [39, с. 14].

Механізми можуть включати:

- створення двомовних регіональних медіаплатформ про життя меншин;
- підтримку молодіжних програм, культурних фестивалів, спільних виставок;
- фінансування освітніх програм у сфері журналістики та медіаграмотності для представників меншин;
- розвиток угорсько-українських культурних центрів.

Посольство Угорщини вже реалізує низку програм підтримки українців в

Угорщині [29], що може стати точкою відліку для дзеркальних українських ініціатив.

5. Європеїзація врегулювання суперечностей: роль наднаціональних інституцій. Залучення європейських інституцій – один із найбільш ефективних механізмів, оскільки він знижує ризики політизації. Рішення Венеційської комісії щодо українського законодавства у 2023 році стало ключовим чинником нормалізації дискусії.

Важливі механізми «європеїзації» включають:

- регулярний моніторинг реалізації прав меншин через інституції Ради Європи;
- участь України та Угорщини у спільних програмах ЄС із захисту мовних і культурних прав;
- застосування європейських практик у білінгвальній освіті; • незалежну експертну оцінку нових законодавчих ініціатив. Європейський компонент допомагає перевести конфліктне питання у правову й технічну площину, де політичні мотиви відіграють меншу роль.

59

Наведена нижче таблиця узагальнює ключові механізми врегулювання суперечностей у сфері прав національних меншин, відображаючи їх структуру, сферу застосування та очікувані результати. Вона дозволяє побачити логіку переходу від точкових рішень до комплексної моделі діалогу. Запропоновані механізми не є взаємовиключними: вони формують цілісну, взаємодоповнювальну систему врегулювання суперечностей. Інституційні формати створюють рамку для діалогу, симетричність забезпечує справедливість, освітньо-мовні реформи – практичну реалізацію, культурні програми – соціальну інтеграцію, а європейський компонент – легітимність і відповідність міжнародним стандартам.

Таблиця 2.2

Порівняльні механізми врегулювання суперечностей у сфері мовної та освітньої політики

Група механізмів	Зміст та інструменти	Очікуваний результат
------------------	----------------------	----------------------

Інституційні	Відновлення роботи комісій; робочі групи; спільні експертні ради; регулярна звітність	Деполітизація; стабільність та прогнозованість політики
Симетричність прав меншин	Розширення української освіти в Угорщині; підтримка угорськомовних інституцій в Україні; дзеркальні культурні програми	Баланс інтересів; мінімізація взаємних претензій
Освітньо-мовні	Нові програми української як нерідної; білінгвальні моделі; спільні підручники; курси та інтенсиви; методичні групи	Підвищення якості володіння мовами; зниження конфліктності навколо статті 7
Культурно медійні	Двомовні медіа; молодіжні програми; культурні центри; обміни; фестивалі	Зміцнення довіри; подолання стереотипів
Європейські механізми	Моніторинг Ради Європи; реалізація рекомендацій ВК; участь у програмах ЄС; незалежна експертиза	Перехід до європейського стандарту захисту меншин

Складено автором на основі: [29; 39].

Саме комплексність підходу робить можливим не лише подолання поточних непорозумінь, але й формування довгострокового партнерства між Україною та Угорщиною.

Окремим, недостатньо задіяним ресурсом у врегулюванні українсько угорських суперечностей є місцевий рівень влади та самоврядування, насамперед органи Закарпатської області, територіальні громади та керівництва

60

освітніх установ. Саме вони безпосередньо взаємодіють із угорською меншиною у повсякденному вимірі, організовують освітній процес, культурні заходи, комунікацію з батьками й місцевими лідерами думок. Формалізація консультативних рад при обласній військовій адміністрації та органах місцевого самоврядування за участі представників угорських організацій, освітян та громадських активістів може стати дієвим механізмом раннього виявлення конфліктних питань і вироблення спільних рішень до того, як вони переростають

у міждержавні політичні кризи. Такий підхід дозволяє перевести значну частину чутливих тем у площину локальної, прагматичної співпраці, де важливішими є не символічні жести, а конкретні результати для громадян.

Не менш важливим є питання інструменталізації проблематики меншин третіми акторами, передусім РФ, яка традиційно використовує тему «захисту співвітчизників» як один з інструментів гібридної війни. Вразливість мовно освітньої сфери, відсутність єдиних наративів щодо майбутнього Закарпаття та історико-політичні травми ХХ століття створюють сприятливий ґрунт для маніпуляцій, спрямованих на посилення недовіри між Києвом і Будапештом. Механізмом протидії цьому може бути розбудова спільних українсько-угорських ініціатив у сфері інформаційної безпеки, обмін даними щодо діяльності деструктивних акторів, а також спільні заяви, які б чітко відмежовували легітимну турботу про права меншин від спроб використати цю тему для підриву територіальної цілісності України або єдності ЄС і НАТО.

Важливу роль у пошуку збалансованих рішень відіграє експертне та академічне середовище двох країн. Дослідники, які займаються питаннями етнополітики, мовної політики, освітніх реформ і транскордонного співробітництва, вже створили значний масив аналітики, що дозволяє побачити проблему в ширшому історичному та регіональному контексті [2; 18; 39].

Інституціоналізація експертного діалогу – через спільні дослідницькі проекти, регулярні конференції, дорадчі платформи при міністерствах – може стати механізмом вироблення компромісних моделей, які з одного боку, не суперечитимуть європейським стандартам, а з іншого – враховуватимуть чутливість угорської спільноти на Закарпатті. При цьому важливо, щоб голос

61

місцевих угорських громадських організацій був інтегрований у цей експертний дискурс, а не підмінювався суто позицією офіційного Будапешта. Ще одним перспективним напрямом є розробка та впровадження спільних дорожніх карт (roadmap) щодо врегулювання конкретних блоків проблематики: освіти, медіа, культурної співпраці, підтримки меншин за кордоном. Такі документи могли б містити поетапні цілі, індикатори виконання та механізми моніторингу з боку

обох держав і міжнародних інституцій. Формат «дорожньої карти» дозволив би зробити процес передбачуваним і позбавити його характеру постійного шантажу чи блокування. У цьому контексті доцільним виглядає поєднання двосторонніх домовленостей із інструментами європейської політики сусідства та розширення, що створює для сторін додаткові стимули дотримуватися взятих зобов'язань.

Аналіз механізмів врегулювання українсько-угорських суперечностей у мовно-освітній та етнополітичній сферах показує, що ключ до зниження напруження полягає не стільки в одноразових політичних жестах, скільки в побудові стійкої інституційної, правової та суспільної інфраструктури діалогу. Йдеться про поєднання роботи міжурядових комісій, симетризації підходів до прав меншин, модернізації освітньої політики, підтримки культурно комунікаційних ініціатив та активного використання європейських інструментів моніторингу й медіації. Такий багаторівневий підхід дозволяє поступово зменшувати простір для політичних маніпуляцій і переводити чутливі питання у площину фахового обговорення.

Водночас механізми врегулювання не можуть бути ефективними без реального залучення до них місцевих громад і самих меншин, які мають бути суб'єктами, а не об'єктами етнополітики. Розбудова каналів комунікації на регіональному рівні, інституційна участь угорських і українських організацій, а також прозорість державної політики щодо меншин здатні створити горизонтальні зв'язки, які послаблюватимуть резонанс від конфліктних сигналів на рівні високої політики. У поєднанні з експертною та академічною взаємодією це формує інтелектуальну основу для вироблення збалансованих рішень, які враховують і безпекові потреби України, і чутливість угорської спільноти.

62

У підсумку можна констатувати, що мовно-освітнє питання перестає бути лише «проблемою конфлікту» і дедалі більше постає як тест на здатність України та Угорщини вибудовувати сучасну модель міжетнічної взаємодії в європейському контексті. Від того, наскільки послідовно сторони реалізують описані механізми – інституційні, симетричні, освітні, культурні та європейські

— залежить не лише якість двосторонніх відносин, а й стійкість регіональної безпеки, перспективи євроінтеграції України та рівень захищеності національних меншин у ширшому центральноєвропейському просторі.

Висновки до другого підрозділу

Джерела та еволюція напруженості в українсько-угорських відносинах у 2000–2025 рр. засвідчують перехід від моделі відносної стабільності та добросусідства до багаторівневої системи конфліктних точок, зосереджених навколо питань національних меншин, мовної політики та зовнішньополітичних орієнтацій. Асертивна «політика співвітчизників» Угорщини, посилена після приходу до влади «Фідес», наклалася на курс України на консолідацію політичної нації та дерусифікацію після 2014 року, що перетворило угорську меншину на Закарпатті з гуманітарного мосту на чутливий елемент двостороннього дискурсу. Кульмінацією стала криза довіри після ухвалення Закону «Про освіту» 2017 року, коли мовно-освітнє питання було інструменталізовано Будапештом у форматах ЄС і НАТО. Повномасштабна російсько-українська війна ще більше загострила суперечності, але разом із тим створила передумови для обережної нормалізації у 2023–2025 рр., що засвідчує: напруженість має глибоко структурний характер, однак не є незворотною за наявності політичної волі та механізмів діалогу.

Мовно-освітня політика стала ключовим фактором українсько-угорського двостороннього дискурсу, оскільки поєднала в собі зіткнення двох різних моделей націєтворення – української політичної та угорської етнокультурної. Для України мовні та освітні реформи після 2017 року є інструментом дерусифікації, зміцнення державної мови й інтеграції громадян у спільний освітній простір, про що свідчить збереження повної вертикалі угорськомовної

63

освіти та розгалуженої мережі культурно-інформаційних інституцій. Для Угорщини ж ті самі кроки трактуються як звуження вже набутого обсягу прав угорської меншини та потенційна загроза асиміляції, що слугує підставою для постійних апеляцій до міжнародних документів і використання мовно

освітнього питання як політичного важеля в ЄС і НАТО. У результаті мовно освітня тематика вийшла за рамки суто гуманітарної проблематики, перетворившись на індикатор рівня довіри, маркер євроінтеграційної готовності України та головний вузол напруження в українсько-угорських відносинах. Механізми врегулювання суперечностей і перспективи конструктивного діалогу між Україною та Угорщиною у сфері мовної та освітньої політики ґрунтуються на поєднанні інституційних, правових, освітніх, культурних та європейських інструментів. Відновлення роботи спільних комісій, запровадження принципу симетричності у забезпеченні прав меншин, модернізація викладання української як нерідної та розвиток білінгвальних освітніх моделей можуть знизити конфліктність і перетворити мовне питання з об'єкта політичного тиску на сферу фахового діалогу. Важливими залишаються участь місцевих громад і самоврядування Закарпаття, розширення культурно медійних ініціатив і залучення європейських інституцій як посередників та гарантів дотримання стандартів. У підсумку перспективи конструктивного діалогу залежать від готовності сторін перейти від тактики блокувань і символічних жестів до довгострокової співпраці, в якій захист прав меншин поєднується з легітимними безпековими інтересами України та загальноєвропейськими цінностями.

64

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Трансформація політичного діалогу в умовах російської агресії (2014–2024)

Початок російської агресії проти України у 2014 р. став ключовим рубежем для трансформації українсько-угорського політичного діалогу. Якщо в попередній період між Києвом і Будапештом домінувала логіка прагматичного добросусідства, з акцентом на транскордонному співробітництві, економічних контактах і гуманітарній взаємодії, то анексія Криму та війна на Донбасі

висунули на перший план питання безпеки, енергетичної залежності та ролі Угорщини у новій архітектурі регіональної стабільності. Дослідники підкреслюють, що українсько-угорські відносини новітньої доби від самого початку розвивалися у тісному зв'язку з європейською інтеграцією України, а позиція Будапешта відігравала помітну роль у формуванні загального фону сприйняття Києва в ЄС [13]. Від 2014 р. цей контекст радикально ускладнюється впливом російського чинника.

У 2014–2016 рр. Угорщина, з одного боку, приєдналася до спільної позиції ЄС щодо засудження порушення територіальної цілісності України та запровадження санкцій проти РФ, а з іншого – намагалася мінімізувати конфронтаційний характер власної політики, зберігаючи канали комунікації з Москвою і демонструючи обережність у публічних оцінках конфлікту. На цьому етапі політичний діалог між Києвом і Будапештом формально тривав: проводилися двосторонні зустрічі, розвивалося транскордонне співробітництво, а питання угорської меншини в Закарпатті, хоч і залишалося чутливим, ще не було головним джерелом кризи.

Водночас уже тоді, як відзначав М. Капітоненко, в Угорщині визрівала специфічна модель сприйняття України, де поєднувалися скепсис щодо її

65

спроможності швидко реформуватися, енергетичні інтереси та прагнення уряду В. Орбана до особливих відносин із Росією [21].

Різкий поворот у політичному діалозі настав після ухвалення Закону України «Про освіту» (2017 р.) [36], що спричинило гостру реакцію Угорщини та вивело мовно-освітню тематику на рівень високої політики. Будапешт розцінив нові норми як загрозу правам угорської меншини й почав відкрито пов'язувати стан двосторонніх відносин із «відновленням» її прав. Аналітики наголошують, що з цього моменту суперечності навколо статусу угорської громади в Закарпатті набули характеру системної кризи, вийшовши за межі міждержавних консультацій і перетворившись на предмет публічних конфліктів, включно із блокуванням Угорщиною окремих євроатлантичних рішень щодо України [65]. Саме тоді, за влучним формулюванням М. Капітоненка, Будапешт

почав «ворогувати з Києвом», використовуючи меншини як інструмент зовнішньополітичного тиску [21].

У 2017–2019 рр. політичний діалог дедалі більше набував конфліктного характеру. Жорстка риторика угорського МЗС, у тому числі у публічних заявах та дописах міністра закордонних справ П. Сійярто [74], супроводжувалася блокуванням засідань Комісії Україна – НАТО та спробами зробити мовно освітню проблематику предметом обговорення у ширших європейських форматах. Аналітичні оцінки вказують на те, що Будапешт свідомо обрав тактику максимального загострення, аби показати своїм виборцям, що уряд послідовно «захищає угорців за кордоном», а Києву – що без врахування позиції Угорщини просування по євроінтеграційному треку буде ускладнене [13; 65].

Для України це означало перехід від традиційної «проблематики меншин» до ширшого політичного конфлікту, у якому питання прав угорської громади ставали заручником внутрішньо- і зовнішньополітичних ігор Будапешта.

Водночас уже напередодні повномасштабного вторгнення РФ окреслилися й спроби часткового коригування угорської тактики. Д. Тужанський звертає увагу на те, що приблизно з 2019–2020 рр. Будапешт, не змінюючи фундаментальних претензій до українського мовного законодавства, почав шукати більш гнучкі форми взаємодії з Києвом, зокрема через закулісні

66

переговори, пропозиції укласти двосторонній пакт про захист меншин і сигнали готовності до компромісів в окремих сферах [48].

Сам П. Сійярто неодноразово декларував, що Угорщина зацікавлена у стабільних відносинах і готова до «всеосяжної угоди» щодо прав меншин [75]. У цей період відбуваються контакти на рівні глав МЗС, активізується транскордонна співпраця, а Будапешт пробує поєднати жорстку риторику для внутрішньої аудиторії з більш гнучкою практикою на робочому рівні.

Повномасштабний напад Росії на Україну 24 лютого 2022 р. став водночас і викликом, і шансом для політичного діалогу Києва та Будапешта. З одного боку, специфічна позиція Угорщини щодо війни, орієнтація на «невтручання» та збереження особливих відносин із РФ спричинили подальше охолодження

політичних контактів і посилення взаємної недовіри.

З іншого боку, значні масштаби гуманітарної допомоги, прийом українських біженців, участь угорських структур у підтримці Закарпаття та зацікавленість у збереженні каналів комунікації створили основу для збереження мінімального, але функціонального діалогу. У цьому контексті особливо показовими стали дискусії навколо можливого візиту В. Орбана до України: у 2024 р. українська сторона офіційно підтверджувала, що ведеться робота над підготовкою такого візиту, що свідчить про наявність політичної волі принаймні до спроби перезавантаження контактів на найвищому рівні [10].

Сукупність цих процесів засвідчує, що у 2014–2024 рр. українсько-угорський політичний діалог пройшов кілька етапів – від умовно стабільного партнерства до гострого конфлікту навколо меншин, від тактики блокувань і публічних звинувачень до пошуку обмежених каналів взаємодії в умовах великої війни. Аналітики наголошують, що центральною лінією напруженості стала не стільки сама по собі мовно-освітня політика України, скільки спосіб її інтерпретації угорською владою та використання цього питання як інструменту внутрішньої мобілізації й зовнішньополітичного торгу [21; 48; 65].

У результаті політичний діалог набув фрагментарного, багаторівневого характеру: на офіційній сцені домінують жорсткі заяви і символічні конфлікти,

67

тоді як на практичному рівні зберігається взаємозалежність та потреба у співпраці.

Після 2022 року формати комунікації між Україною та Угорщиною зазнали суттєвих змін, зумовлених насамперед трансформацією європейського та глобального порядку денного. Посилення санкційної політики ЄС, зміна пріоритетів енергетичної безпеки, а також зростання ролі регіональних коаліцій створили для Будапешта нові зовнішньополітичні обмеження. У цих умовах Угорщина почала застосовувати більш вибіркового підхід до взаємодії з Україною: зберігати власні червоні лінії, але водночас уникати повної дипломатичної ізоляції. Це зумовило появу більш гнучких механізмів комунікації – непублічних політичних консультацій, галузевих домовленостей,

тематичних контактних груп, які дозволили підтримувати функціональність діалогу навіть у періоди гострих публічних суперечок.

Зміни простежуються і в регіональному вимірі. Вишеградська група, яка до 2022 р. була ключовою платформою для Угорщини, пережила суттєве охолодження через розбіжності щодо політики стосовно Росії. Це обмежило можливість Будапешта використовувати V4 як інструмент впливу на питання, що стосуються України. Натомість Угорщина частіше звертається до двосторонніх переговорів з країнами ЄС або застосовує тактику «вибіркової солідарності» на рівні НАТО. Для України це означає зміну конфігурації зовнішнього середовища: частина рішень, які раніше блокувалися через діяльність Угорщини у V4, тепер розв'язуються на багатосторонньому рівні з меншою можливістю Будапешта одноосібно їх стримувати.

Помітну роль у розвитку діалогу після 2022 р. відіграла гуманітарна складова. Масове переміщення українських громадян, значна кількість біженців, що опинилися в Угорщині, а також співпраця місцевих органів влади на Закарпатті й у прикордонних регіонах Угорщини створили новий комунікативний простір. Муніципальні та регіональні контакти почали частково компенсувати дефіцит довіри на міжурядовому рівні. В умовах війни вони стали каналами практичної взаємодії – у сфері логістики, гуманітарних перевезень, підтримки соціальних служб. Цей рівень співпраці має високий потенціал для

68

розширення й після завершення активної фази війни, адже ґрунтується на безпосередніх інтересах громад і реальних потребах населення по обидва боки кордону.

Не менш показовим є й енергетичний аспект діалогу. Хоча Угорщина продовжує співпрацю з Росією в енергетичній сфері, зокрема щодо постачання газу та розвитку проєкту «Пакш–2», війна і зміна ринку ЄС змусили Будапешт шукати додаткові гарантії енергетичної безпеки. Це створило умови, за яких інфраструктурна взаємодія з Україною – наприклад, використання українських ПСГ, розвиток інтерконекторів, участь у регіональних ініціативах – стала більш актуальною. Україна, зі свого боку, продемонструвала готовність до кооперації з

Угорщиною в рамках загальноєвропейських механізмів, що формують нову архітектуру енергетичної безпеки. Хоча політичні суперечності залишаються, енергетична взаємозалежність об'єктивно стимулює підтримання робочого діалогу.

Суттєвою особливістю політичного діалогу останніх років стало зростання ролі ЄС як медіатора у контактах між Києвом і Будапештом. Питання початку переговорів про вступ України до Євросоюзу, дискусії щодо умов макрофінансової допомоги, перегляд режиму фінансування європейських фондів та корекція санкційної політики – всі ці процеси поставили Угорщину в ситуацію, коли її роль у європейській архітектурі набула підвищеної уваги партнерів. Наслідком стало посилення зовнішнього тиску на Будапешт щодо зниження конфронтаційності у відносинах з Україною. У таких умовах Угорщина почала демонструвати більшу тактичну гнучкість: погоджуватися на окремі рішення в обмін на політичні або фінансові гарантії, зменшувати категоричність риторики та акцентувати на можливості «нової сторінки» у двосторонніх відносинах. Цю тенденцію додатково посилили заяви української влади щодо підготовки можливого візиту В. Орбана до України, який би символізував політичний сигнал до відновлення довіри [10].

Особливості реагування Угорщини на російсько-українську війну не можуть бути зрозумілими без аналізу внутрішнього політичного середовища, яке значною мірою визначає зовнішньополітичні рішення уряду Віктора Орбана.

69

Формально декларуючи прихильність до європейських та євроатлантичних структур, Будапешт водночас вибудовує власну модель політичного реалізму, що поєднує ідеологему «збереження миру», елементи «суверенної демократії» та прагматичний курс на підтримання відносин із Росією. Саме внутрішньополітичний контекст – інформаційне середовище, структура медіавласності, стратегія правлячої партії «Фідес» та електоральні настрої – формує основу для зовнішньополітичної поведінки Угорщини.

Важливим фактором є домінування уряду в медійному просторі. За останні десять років влада створила майже повністю контрольовану інформаційну

екосистему, у межах якої основні телеканали, радіостанції та друковані видання підпорядковані провладним структурам. У результаті національні медіа відтворюють стратегію комунікації, що характеризується акцентом на «миротворчій» ролі Угорщини, перебільшенні ризиків ескалації та наголошенні на важливості дистанціювання від війни. Такий підхід формує сприйняття конфлікту як зовнішнього та такого, що не має прямого стосунку до угорських інтересів, саме в цьому контексті поширюється теза Орбана «це не наша війна», яка стала основою суспільного дискурсу.

Значний вплив мають і специфічні форми політичної мобілізації, зокрема так звані «національні консультації» – масові опитування, які уряд подає як інструмент народної демократії. Хоча їхня методологія зазнає критики, результати систематично використовуються для легітимізації зовнішньополітичних рішень. Характерним прикладом стало оголошення результатів консультацій 2023 року, де уряд заявив, що 97% респондентів не підтримують санкцій ЄС проти Росії [10], що фактично було використано як аргумент проти консолідованої політики Євросоюзу. Подібні механізми демонструють, як внутрішній політичний інструментарій формується у спосіб, що підсилює вже наявні зовнішньополітичні наративи.

Суспільні настрої у самій Угорщині також відіграють ключову роль у поясненні позиції Будапешта. Соціологічні дослідження свідчать, що серед прихильників «Фідес» відповідальність за початок війни вбачають переважно не в Росії, а в Україні та Сполучених Штатах. Лише близько 3% електорату

70

правлячої партії покладають провину на Москву [10], що є нетиповим показником серед країн ЄС. Така диспропорція пояснюється як інформаційними факторами, так і тривалою присутністю російських наративів у місцевому медіапросторі. Водночас значна частина населення сприймає уряд як гаранта безпеки, який «утримує Угорщину осторонь війни», що створює стабільну підтримку політики «невтручання».

Особливої уваги потребує й фактор національних меншин, насамперед угорської громади в Закарпатській області України. Будапешт послідовно

використовує тему захисту «співвітчизників за кордоном» як складову внутрішньої та зовнішньої політики. У контексті війни ці питання набули додаткового змісту. Угорщина активно підкреслює необхідність гарантування прав угорців, апелюючи до мовно-освітнього законодавства України, що створює внутрішнє політичне підґрунтя для зовнішньополітичного тиску на Київ. При цьому позиції угорців Закарпаття є неоднорідними: частина спільноти висловлювала підтримку Україні у перші дні вторгнення, тоді як інші дотримуються нейтральних або проурядових підходів, що відображає багаторівневу ідентичність регіону та вплив угорських політичних акторів.

Ще одним чинником є роль довколаурядових аналітичних центрів, громадських організацій та медійних персоналій, які забезпечують ідеологічне підкріплення політики «особливого шляху» Угорщини. Ці структури систематично формують дискурс, спрямований на виправдання співпраці з Росією, критику санкційної політики ЄС та просування концепції, що «ескалація спричинена діями Заходу». Це створює сталу інформаційну основу, яка зміцнює міжнародні позиції уряду та водночас формує електоральні очікування.

Узагальнюючи, внутрішньополітичні, інформаційні та соціальні чинники формують комплексне підґрунтя для позиції Угорщини щодо війни. Зовнішня політика Будапешта є не стільки результатом ситуативних рішень, скільки відображенням сформованої системи влади, політичної культури та комунікаційних практик. Саме тому внутрішній вимір є ключовим для розуміння того, чому Угорщина послідовно демонструє стриманість у підтримці України

71

та водночас критично ставиться до політики ЄС і НАТО щодо стримування російської агресії.

У підсумку можна стверджувати, що російська агресія не лише ускладнила українсько-угорські відносини, але й стала каталізатором глибшої трансформації політичного діалогу. Війна оголила структурні розбіжності у стратегічних орієнтирах двох держав, проте водночас підсилила усвідомлення того, що жодна зі сторін не зацікавлена у повному розриві контактів. Саме на цьому складному й суперечливому тлі формується специфічна позиція Угорщини щодо російсько

української війни в рамках ЄС і НАТО, яка розглядається в наступному підрозділі та відображає не лише зовнішньополітичні пріоритети Будапешта, а й логіку еволюції двостороннього діалогу у 2014–2024 рр.

3.2. Позиція Угорщини щодо російсько-української війни в рамках ЄС і НАТО

Після початку широкомасштабної російсько-української війни позиція Угорщини в європейських та євроатлантичних структурах стала одним із найбільш дискусійних і водночас вагомих чинників, що впливають на формування спільної політики Заходу щодо підтримки України та реагування на російську агресію. На відміну від більшості держав ЄС і НАТО, Будапешт зайняв помітно обережнішу та часто суперечливу лінію, поєднуючи офіційне засудження війни із небажанням порушувати власні стратегічні відносини з Росією. Такий підхід зумовлюється комплексом внутрішніх і зовнішніх чинників: енергетичними залежностями, політичною доктриною уряду В. Орбана, особливостями національної безпекової стратегії та прагненням зберігати максимальну свободу маневру в умовах поглиблення конфлікту на сході Європи.

У межах Європейського Союзу Угорщина неодноразово блокувала або затримувала ухвалення низки рішень, пов'язаних із санкційною політикою, фінансовою допомогою Україні та спільними заявами щодо війни, аргументуючи це необхідністю захищати власні економічні інтереси й уникати «надмірної конфронтації» з Москвою. У рамках НАТО позиція Будапешта є

72

дещо стриманішою, проте і тут простежується прагнення мінімізувати участь Угорщини у заходах, які можуть розглядатися Росією як ворожі, зокрема у питаннях транзиту озброєння через угорську територію. Водночас Угорщина формально підтримує основні рішення Альянсу щодо посилення східного флангу, однак уникає поглиблення військово-політичної співпраці з Україною.

Аналіз позиції Угорщини у рамках ЄС і НАТО є ключовим для розуміння складності регіональної безпеки у Центрально-Східній Європі. Такий аналіз

дозволяє встановити, якою мірою національні інтереси, внутрішньополітичні пріоритети та специфічне бачення міжнародної ролі Угорщини впливають на її дії у відповідь на російську агресію, а також оцінити, яким чином це позначається на підтримці України з боку європейських та євроатлантичних інституцій.

У цьому контексті важливо детально проаналізувати, яким чином офіційна риторика і практичні кроки угорського керівництва формують її загальну позицію щодо війни, впливають на єдність ЄС і НАТО та позначаються на характері українсько-угорського діалогу. Публічні заяви найвищих посадовців Угорщини, дипломатична активність і поведінка в європейських інституціях створюють чітку рамку, в межах якої вибудовується реальна політика Будапешта як стосовно України, так і стосовно російської агресії в цілому. Саме аналіз цих позицій дозволяє зрозуміти, чому Угорщина послідовно дотримується курсу, який суттєво відрізняється від переважної лінії ЄС та НАТО.

Однією з найгостріших проблем у сучасних українсько-угорських відносинах є специфічне ставлення Будапешта до повномасштабної російсько української війни. Це ставлення, на нашу думку, найточніше передає фраза прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана: «Це не наша війна». Саме така риторика, підкріплена численними публічними висловлюваннями угорського лідера, спричинила глибоке обурення як в українського суспільства та політичного керівництва, так і в партнерів і союзників України по всьому світу.

Показовими є низка його заяв щодо війни Росії проти України, серед яких, зокрема:

73

– міркування про те, що «якщо уряд (України) вирішив боротися, то це рішення не можна ставити під сумнів, навіть якщо букмекери не дають великих шансів на перемогу»;

– теза про те, що: «проблема в тому, що майже ніхто в Європі не говорить голосом миру. Ми повинні говорити голосом миру»;

– попередження, що «ЄС повинен поступово змінювати свою стратегію, тому що, якщо після нафти введуть обмеження на газ, це буде мати серйозні

наслідки»;

– твердження «ми повинні фінансувати мир, а не війну... є кола, зацікавлені в затягуванні війни»;

– категоричне судження, що «санкції проти Москви не спрацювали... Україна ніколи не виграє війну просто тому, що російська армія має асиметричну перевагу»;

– припущення, що «ця війна може тривати до 2030 року, і Україна може втратити третину або й половину території»;

– оцінка про те, що «Захід розпочав нову холодну війну, тому Угорщина має підтримувати відносини з його ворогами»;

– заяви, що «Путін не може дозволити собі програти війну і не програє»; – характеристика мети Росії як прагнення «перетворити Україну на некеровану руїну, щоб Захід не міг заявити про неї як про приз», і твердження, що «росіяни вже досягли успіху в цьому, оскільки тепер Україна, як Афганістан, є нічийною землею»;

– заперечення проти подальшого розширення НАТО: «Ми маємо десять тисяч разів подумати над подальшим розширенням НАТО на схід»; – твердження, що «Україна у фінансовому сенсі неіснуюча країна, вона не може сама себе фінансувати. Питання стоїть про те, чи ми утримуємо Україну, чи ні. Щойно ми скажемо «ні» – війна закінчиться» тощо [77]. Уже ці висловлювання формують наратив, у якому Україна зображується слабким, залежним і приреченим суб'єктом, а відповідальність за тривалість війни перекладається не на агресора, а фактично на Захід і саму Україну. Така

74

риторика об'єктивно грає на користь російській пропаганді й підриває засадничі принципи солідарності в межах ЄС і НАТО.

Показовою стала й заява В. Орбана від 14 червня 2024 р., коли він, з одного боку, наголосив, що Угорщина є одним із найбільш лояльних членів НАТО, а з іншого – фактично поставив під сумнів саму мету підтримки України. Прем'єр міністр заявив, що «31 з 32 країн-членів НАТО хочуть перемогти росіян, а позиція Угорщини полягає в тому, що це помилка» і що «перемога України не є

необхідною, але, незважаючи на це, НАТО все ще сприяє війні, в той час як Угорщина виступає на боці миру» [7].

Кульмінацією відходу Угорщини від загальноєвропейської лінії стала активізація контактів із Росією на високому рівні. Петер Сійярто відвідав Москву 21 липня 2022 р., порушивши фактичну дипломатичну ізоляцію РФ, знову поїхав у квітні 2023 р., а в червні 2024 р. взяв участь у Петербурзькому економічному форумі. Там він заявив про участь Угорщини у швейцарському саміті миру, але водночас висловив невдоволення тим, що Росію не запросили [63].

Паралельно Віктор Орбан звинуватив Україну в «спробі втягнути» світ у війну, а «Фідес» перед виборами до Європарламенту у червні 2024 р. запустила дезінформаційну кампанію про нібито глобальну змову щодо втягування Угорщини у війну [7]. Політичні наслідки виявилися суттєвими: на виборах до Європарламенту «Фідес» отримала найгірший результат – 44 % та 11 мандатів, втративши два порівняно з 2019 р. [81].

Показовим був виступ Орбана 18 лютого 2023 р., половина якого була присвячена війні. Прем'єр пояснював, чому Угорщина не підтримує санкції та масштабну військову допомогу Україні, заявляючи, що це «війна двох слов'янських країн» і що вона «не є нашою», хоча й визнавав право України на самооборону [69].

У квітні 2023 р. Орбан різко розкритикував заяву генсека НАТО Єнса Столтенберга про перспективу вступу України до Альянсу. У відповідь Президент України Володимир Зеленський 29 квітня 2023 р. зазначив, що поведінка Угорщини «не відповідає статусу союзника НАТО» та фактично суперечить інтересам Альянсу [80].

75

Загалом нинішня лінія угорського уряду виходить далеко за межі «нейтралітету», який він декларує. Поєднання антисанкційної риторики, скепсису щодо перемоги України, критики військової допомоги, пріоритету економічних контактів із РФ та використання дезінформаційних наративів формує «особливу позицію», що фактично підриває єдність трансатлантичної спільноти [62].

З українського погляду, така позиція Угорщини має щонайменше три стратегічні наслідки. По-перше, вона послаблює спільні інструменти тиску на Росію всередині ЄС і НАТО, створюючи постійний ризик блокування важливих рішень. По-друге, вона девальвує принципи союзницької солідарності, оскільки ставить під сумнів готовність Будапешта діяти відповідно до базових цінностей і зобов'язань євроатлантичної спільноти. По-третє, така політика ускладнює двосторонній діалог з Україною з усіх інших питань – від прав меншин до євроінтеграції, – адже довіра до партнера, який одночасно декларує «мир», але системно відтворює вигідні Росії меседжі, неминуче знижується.

Саме тому в аналізі українсько-угорських відносин після 2022 р. доцільно говорити не лише про «мовно-освітній» чи «етнополітичний» конфлікт, а й про глибинну розбіжність стратегічних орієнтирів, де війна Росії проти України стала своєрідним тестом на справжню геополітичну суб'єктність і ціннісну визначеність Угорщини [61].

Керівник адміністрації уряду Угорщини Гергей Гуйяш неодноразово намагався переконати союзників по НАТО у тому, що Росія нібито не становитиме загрози для Альянсу, якщо їй «дозволити» завершити війну шляхом захоплення України. На його переконання, заяви Польщі та країн Балтії про можливе поширення російської агресії після падіння України є «перебільшенням». Він підкреслював, що НАТО «за жодних умов не повинно піддаватися провокаціям і втягувати себе у війну», і тоді, мовляв, Росія не чинитиме загрози для держав-членів. Така логіка фактично повторює ключові тези російської дипломатії, що прагне розколоти єдність західних союзів і представити агресію як «локальний конфлікт» без подальших імперських амбіцій Москви. До подібної риторики долучився й колишній міністр

76

закордонних справ Угорщини Геза Єсенські, який, намагаючись виправдати російський напад, назвав причиною вторгнення нібито «ставлення України до національних меншин» [60].

Така інтерпретація повністю відтворює наративи Кремля про «захист російськомовних», що використовувалися як інформаційне прикриття для агресії

ще з 2014 року.

Ще більш радикальні та відверто пропагандистські заяви поширює один із найвпливовіших соратників Віктора Орбана – Жолт Байєр, ключова фігура урядової медіамашини. У своїх матеріалах він просуває ідею, що Україна нібито повторює «шлях нацистської Німеччини», посиляючись на рішення української влади переглянути місце російської культури в освіті та суспільному житті. Крім того, Байєр публічно ставить під сумнів існування української нації, української мови та культури, повторюючи старі імперські тези. Він заявляє, що території України «споконвіку» не належали українцям, а були нібито «передані» або «відібрані» в Росії та Польщі [78].

Такі заяви угорських високопосадовців і впливових медійних діячів створюють небезпечний інформаційний фон. Вони не лише виправдовують російську агресію, але й делегітимізують саме право України на державність. Це фактично формує інтелектуальне підґрунтя для зовнішньополітичної лінії угорського уряду, яка суттєво відхиляється від позиції більшості держав-членів ЄС і НАТО.

Більше того, подібні меседжі працюють на підрив довіри між Україною та Угорщиною, а також послаблюють європейську безпекову архітектуру, адже зменшують готовність Угорщини до спільного реагування на агресивну політику Кремля. Тому ці висловлювання слід розглядати не як окремі емоційні заяви, а як елемент продуманої комунікаційної стратегії, що формує підґрунтя для зовнішньої політики Будапешта і може мати довготривалі наслідки для регіональної стабільності [68].

Сукупність наведених заяв та дипломатичних кроків демонструє, що позиція Угорщини у рамках ЄС і НАТО має системний характер і ґрунтується не на ситуативних рішеннях, а на стратегічному баченні уряду Орбана. Це бачення

77

базується на декількох ключових елементах: прагненні уникнути конфронтації з Росією, збереженні енергетичної залежності, протиставленні «угорських інтересів» колективним рішенням ЄС, а також використанні теми українсько-угорських взаємин для внутрішньополітичної мобілізації. Такий комплекс

чинників пояснює, чому Будапешт постійно займає відмінну позицію у питаннях санкцій, військової допомоги, розширення НАТО та ширшої стратегії Заходу щодо російської агресії.

Важливо також відзначити, що угорська риторика про «мир» та «неучасть у війні» фактично маскує політичний курс, який об'єктивно сприяє інтересам Кремля. Представляючи підтримку України як шлях до ескалації, а власну стриманість — як прояв раціональності, Угорщина розмиває єдність європейського фронту та послаблює інструменти колективного реагування. Це створює небезпечний прецедент, коли одна держава-член ЄС і НАТО може блокувати рішення, життєво необхідні для безпеки всього регіону.

Показовим є й те, що риторика Будапешта активно підхоплюється проросійськими політичними силами в Європі й використовується як аргумент у кампаніях проти санкцій та допомоги Україні. У цьому сенсі угорська позиція перетворюється з внутрішнього питання державної політики на фактор, що впливає на загальноєвропейський політичний баланс. Для України це означає необхідність враховувати не лише двосторонній вимір взаємин, а й ширший контекст внутрішніх процесів у ЄС, де угорський кейс дедалі частіше стає прикладом внутрішньої вразливості Союзу.

Позиція Угорщини у питаннях російсько-української війни має довготривалі наслідки для регіональної та європейської безпеки. Вона загострює суперечності всередині ЄС і НАТО, послаблює колективну відповідь на агресію, ускладнює діалог між Києвом і Будапештом та ставить під сумнів спроможність трансатлантичної спільноти діяти єдиним фронтом. Тому вивчення цієї проблеми є важливою умовою для розуміння не лише сучасного стану українсько-угорських відносин, а й ширших процесів трансформації європейської безпекової архітектури.

Позиція Угорщини щодо російсько-української війни не обмежується лише зовнішньополітичними кроками Будапешта в інституційних рамках ЄС і НАТО. Вона має ширший контекст, пов'язаний як із внутрішньополітичними пріоритетами правлячої партії «Фідес», так і з особливим баченням ролі

Угорщини у регіоні Центральної Європи. Уряд В. Орбана систематично обстоює необхідність «збереження миру» та недопущення прямого зіткнення Заходу з Росією, що фактично трансформується у стриману, а часом і критичну позицію щодо рішень, спрямованих на підтримку України. Цей підхід Будапешт пояснює прагненням уникнути ескалації, захищати національні економічні інтереси та забезпечувати стабільність у регіоні.

Водночас ставлення угорського керівництва до війни нерозривно пов'язане з питаннями національних меншин, передусім з угорською громадою Закарпаття. Уряд Угорщини послідовно використовує гуманітарний дискурс і тему захисту «співвітчизників за кордоном» як один із ключових елементів своєї зовнішньої політики. З початком широкомасштабного вторгнення це питання набуло нової ваги, адже Будапешт активно підкреслює важливість захисту прав угорців в Україні, пов'язуючи його як із мовно-освітньою політикою, так і з ширшим контекстом воєнних дій. Такий підхід нерідко стає предметом критики з боку Києва, оскільки інтерпретується як інструмент політичного впливу та спосіб тиску на українську сторону в умовах міжнародної кризи.

Додатково слід зазначити, що реакція Угорщини на війну формує певні настрої серед угорськомовного населення Закарпаття, яке історично перебуває у полі дії двох інформаційних та політичних просторів – українського й угорського. Специфіка прикордонного регіону, культурні зв'язки з Угорщиною та вплив місцевих організацій, орієнтованих на підтримку Будапешта, створюють особливий фон сприйняття подій, пов'язаних із російською агресією. Тому оцінки та поведінкові реакції місцевої громади не можна розглядати поза контекстом політики угорського уряду, особливо в умовах, коли питання війни тісно переплетене з темами безпеки, ідентичності та гуманітарної взаємодії.

У цьому зв'язку важливо враховувати не лише офіційні заяви Будапешта, а й те, як вони віддзеркалюються в настроях угорської спільноти в Україні. Це

79

дозволяє комплексно оцінити, наскільки державна політика Угорщини формує суспільні настрої, які чинники впливають на внутрішню диференціацію громадської думки та якою мірою цей фактор позначається на двосторонніх

відносинах у воєнний період. Саме тому аналіз позицій закарпатських угорців є важливою складовою розуміння ширшого контексту українсько-угорських стосунків у період повномасштабної війни.

На переконання В. Новородського, у перші дні повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року значна частина угорців Закарпаття звернулася до офіційного Будапешта із закликом підтримати Україну. Проте, як наголошує дослідник, не варто вважати позицію цієї етнічної спільноти однорідною. Погляди місцевих угорців виявилися доволі різними: частина громади намагається зберігати нейтралітет, дистанціюючись від політичних оцінок війни, тоді як інші мешканці більше схиляються до підтримки підходів, яких дотримується угорський уряд, вважаючи їх прагматичними та продиктованими міркуваннями власної безпеки.

Разом із тим, така палітра позицій є закономірною для регіону, де поєднуються багаторівневі ідентичності – локальна, українська, угорська та європейська. На настрої громади впливають історичні чинники, інформаційне середовище, соціально-економічні реалії прикордонного регіону та активність угорських політичних акторів. Тому реакція угорців Закарпаття на російську агресію є не лише показником їхніх політичних уподобань, а й відображенням складної взаємодії між внутрішньоукраїнськими процесами та політикою сусідньої Угорщини [76].

Опитування, проведені в Угорщині протягом останніх років, демонструють разючу специфіку суспільних настроїв. Зокрема, результати соціологічного дослідження серпня показали: лише приблизно 3% прихильників партії «Фідес» покладають провину за російсько-українську війну на Росію. Переважна більшість респондентів серед електорату правлячої сили вважає, що відповідальність несуть насамперед Сполучені Штати та Україна. Показово, що після урядових «національних консультацій», організованих кабінетом Віктора

80

Орбана у січні 2023 року, було оголошено, що 97% учасників опитування не підтримують санкції ЄС проти РФ [66].

Подібні настрої в суспільстві паралельно відображають і дії Будапешта на

міжнародному рівні. Так, у грудні 2022 року Угорщина заблокувала погодження пакета фінансової підтримки України на 18 млрд євро, а вже у січні 2023-го – сьомого траншу у розмірі 500 млн євро з Європейського фонду миру. Під час засідання Генеральної Асамблеї ООН у лютому Будапешт закликав до «прямих переговорів між США та РФ», фактично зводячи питання майбутнього України до зовнішнього двостороннього діалогу. А 20 березня 2023 року Угорщина заблокувала спільну заяву ЄС щодо ордеру МКС на арешт Володимира Путіна [17].

У 2024 році конфліктні моменти лише посилювалися. Після повідомлень про намір ЄС спрямувати прибутки з російських заморожених активів на закупівлю озброєння для України стало відомо, що Угорщина виступила проти цього рішення. Окрім того, Будапешт погрожує заблокувати частину 14-го пакета санкцій, що стосується скрапленого газу, і навіть озвучує ідею «переосмислення» статусу членства в НАТО, щоб уникати участі в операціях Альянсу та зменшити підтримку України [30].

Показовою стала і заява Віктора Орбана від 12 червня 2024 року. Прем'єр повідомив, що, хоча Угорщина не має наміру перешкоджати ухваленню рішень, пов'язаних з Україною в рамках НАТО, вона не братиме участі у відповідних заходах і програмах підтримки. Загалом Угорщина вирізняється серед країн ЄС своєю позицією щодо війни. За результатами опитувань, 52% угорців виступають проти вступу України до ЄС та НАТО, тоді як у середньому по ЄС підтримка становить близько 66%. Наприкінці травня 2024 року майже половина угорців (46%) вважала, що Євросоюз не повинен надавати жодної підтримки Україні [67].

Формування подібних суспільних установок багато в чому пов'язане із суттєвими трансформаціями внутрішньої політики. За роки правління Віктор Орбан фактично вибудував замкнену інформаційну екосистему, де ключові медіа контролюються владі лояльними структурами. Це створює середовище,